

AZ ASPEKTUS ÉS TELICITÁS SZEREPE A NGANASZAN MOZGÁSIGÉK ELEMZÉSÉBEN

OTDK DOLGOZAT

Pályamunka lezárásának időpontja: 2024 április

2024

Tartalom

1. Bevezetés.....	1
1.1. A nganaszanok és a nganaszan nyelv	2
1.2. Korpusz és módszer.....	3
2. Talmy tipológiája	4
2.1. Szatellitek, igei és szatellit keretű nyelvek.....	7
2.2. Uráli nyelvek tipológiai csoportosítása	8
2.3. A nganaszan mozgásigék rendszere Talmy tipológiája szerint	9
2.3.1. Szintaktikai keret.....	19
3. Aspektus és telicitás a mozgásigék vonatkozásában.....	20
3.1. Az aspektus és a telicitás általánosságban.....	21
3.2. Aspektus és telicitás a nganaszanban	23
3.3. Az aspektus szerepe a nganaszan mozgásigék kategóriájában.....	24
3.4. A nganaszan mozgásigék és a telicitás	30
4. Összefoglalás.....	33
5. Befejezés	39
Rövidítésjegyzék	39
Bibliográfia.....	41

Táblázatok listája

1. táblázat: Mozgást jelölő igék a nganaszanban (Wagner-Nagy 2019: 495).....	10
2. táblázat: A nganaszan mozgásigéi és elemzésük	35

1. Bevezetés

A dolgozatom témája a nganaszan mozgásigék tipológiai elemzése, valamint az ide tartozó elemek aspektuális és telikus tulajdonságainak bemutatása a tipológiai elemzés függvényében.¹ Kutatásom célja a mozgásigék csoportjának részletes leírása és elemeinek kategorizálása a világ nyelveinek tükrében, emellett azoknak a nganaszan-specifikus tulajdonságoknak és összefüggéseknek a megfigyelése, amelyek a kategorizálási folyamat eredményeit alátámasztják. Dolgozatom címe ez utóbbi motivációm tükrözi. Vizsgálatom kizárólag a szárazföldi mozgást kifejező igékre koncentrál, amelyeknek ebben a nyelvben nincsen átfogó szakirodalma: Wagner-Nagy 2019-es monográfiája (495) felsorakoztat néhány, a csoportba tartozó lexémát, valamint erre alapozva Vojter (2023) bemutat egy elemzést a mozgásigék kategóriájáról, azonban ezek a munkák nem mutatnak teljes képet a tárgyalt témáról, ez indokolja a témával való mélyebb foglalkozást.

Dolgozatom tulajdonképpen két részből áll, amelyek egymástól eltérő szempontból mutatják be az említett témát, ennek ellenére mégis összefüggnek. Az első részben kitűzött cél a nganaszan mozgásigék minél teljesebb számban való prezentálása, amely nyilvánvalóan azért szükséges, hogy az ezekből levont általános következtetések minél reprezentatívabbak és pontosabbak legyenek. A munka az összegyűjtött igéket az első részben Talmy (2000) elméleti keretének mentén csoportosítva mutatja be, méghozzá az alapján, hogy a mozgásesemény kifejezése mellett ezek a mozgás MÓDJÁNAK, ÖSVÉNYÉNEK vagy a MOZGÓ TÁRGYÁNAK többletjelentésével rendelkeznek-e. Vojter (2023) bemutatta, hogy noha Talmy szerint (2000: 27) egy nyelvre általában egy többletjelentés jelenléte jellemző, a nganaszra ez nem igaz, és a kutatott nyelv esetében egy osztott rendszerről beszélhetünk, amelyben egyszerre több többletjelentés is megjelenik. Kutatásom során ezt az elméletet részletesen, több ige elemzése által ismertetem, valamint egyes részeit pontosítom, ami azért szükséges, mert a második részben bemutatott eredmények pontosan erre a megosztottságra építenek. Mivel a fő célom annak a módszernek a leírása, amelynek segítségével a nganaszan mozgásigék szemantikai csoportosítása egyszerűbb és eredményesebb lehet, a második részben bemutatom azon hipotézisem, miszerint az ÖSVÉNY többletjelentés, a perfektív aspektus és az igék inherens telikussága összefüggésben áll egymással, ezáltal az aspektuális és telicitást érintő ismeretek segíthetnek abban, hogy megkülönböztessük az ÖSVÉNY és a MÓD többletjelentésű igéket. Ez azért fontos, mert egy olyan nyelvben, mint a nganasz, amely csak korpuszalapú kutatásnak ad teret, sokkal kevesebb lehetőség adódik a kutatási eredmények ellenőrzésére, mint olyanok

¹ A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-2 -SZTE-123. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

esetében, ahol fennáll anyanyelvi kompetenciával rendelkező adatközlőkkel kapcsolat. A nganaszan esetében elengedhetetlen bizonyos kapaszkodókat találnunk, amelyek segítségével megfigyeléseink alátámaszthatóak, hiszen enélkül gyakran megkérdőjeleződhet következtetéseink valóságalapja. Dolgozatom célja tehát tudományos eredményeim prezentálása mellett az, hogy bemutassam, miként lehet a nganaszban vagy akár egyéb veszélyeztetett, adatközlővel nem rendelkező nyelvben lexikológiát, szemantikát és szintaxist érintő kérdéseket célravezetően kutatni.

Dolgozatom felépítése a következő: a nganaszanokról és a korpuszról szóló bevezető után részletesebben ismertetem Talmy tipológiáját (2000), beleértve annak szintaktikai és szemantikai vonatkozásait is, ezt az elméleti részt pedig az uráli nyelvek e szempontú rövid bemutatásával zárom. A következőkben a nganaszan mozgásigék listáját, részletes elemzését és kategorizálását végzem, amelynek eredményeként az egész lexikológiai kategóriára vonatkozó következtetéseket teszek, amelyek az eddigi szakirodalmat pontosítják. Ezután következik a munka azon része, amely tulajdonképpen a dolgozat címét is adta: az aspektus és telicitás, valamint a mozgásigék kapcsolatát egy elméleti résszel vezetem be, amely először általánosságban, később a kutatott nyelv szemszögéből beszél a témáról. Végezetül bemutatom azon hipotézisem kidolgozását, miszerint a befejezett aspektus és az ÖSVÉNY kifejezése között egyértelmű összefüggés van, ezután pedig megvizsgálom, hogy a telicitás milyen módon kapcsolódik ezekhez. Utóbbi által egyébként nemcsak a mozgásigék kategóriájával kapcsolatos következtetések vonnak le, hiszen eredményeim ezen túlmutatnak azáltal, hogy az egész nyelvre vonatkozó megállapítást teszek az aspektus és a telicitás kapcsolatáról, amelyről a kutatott nyelvben a szakirodalom nem írt korábban.

1.1. A nganaszanok és a nganaszan nyelv

A nganaszan az uráli nyelvcsalád szamojéd ágához tartozik, amelyen belül az enyec és nyenyec nyelvekkel alkotja az északi szamojéd nyelvek csoportját. Az említett nyelveken kívül a szamojéd ágba sorolható a szelkup, kamassz és a mára már kihalt mator (Wagner-Nagy 2019: 14). A nganaszanok a Tajmir-félszigeten, a Tajmiri Dolgán-Nyenyec Autonóm Járás településein élnek, jellemzően Uszty-Avamban, Volocsankában és Novajában. Kisebb számban városokban, például Dugyinkában és Norilszkban is megtalálhatóak. A 2020-as oroszországi népszámlálás szerint 687 fő tekinti magát nganaszannak. Hagyományos életmódjuk, amely halászatot, vadászatot és rénszarvastenyésztést foglal magában, kiveszőben van (Wagner-Nagy 2019: 1–5).

A nganaszan beszélőinek száma a 2020-as adatok alapján 264 fő. A nganaszan nyelv két nyelvjárásra oszlik, a nyugati avamra és a keleti bediajra vagy vagyejevra – a nyelvjárási felosztás egyébként etnikai alapú (Wagner-Nagy 2019: 4). A nganaszanok 75 százaléka az avam változatot beszéli (Wagner-Nagy 2019: 15). A nganaszan egy agglutináló, SOV nyelv, amelynek nyílt szóosztályai a főnév, ige, melléknév és határozószó. A névszóragozás három számban (egyes, duális, többes), 7 esetben és birtokos ragozásban valósulhat meg, az igeeknek pedig három ragozása van: alanyi, tárgyas és reflexív. Három különböző forrástípust jelölő evidenciális rendszere van: rendelkezik auditív/nem-vizuális, inferenciális és reportatív szuffixummal. A lexikai aspektusnak nagy szerepe van a mondatban, a mondat külső időszerkezetének tekintetében is, ahogyan az dolgozatom későbbi részeiben is látható (Wagner-Nagy 2019: 18–20, 222, 275).

1.2. Korpusz és módszer

Korpuszalapú kutatásom során a Nganasan Spoken Language Corpust (Brykina et al. 2018) használok. Az EXMARaLDA nevű alkalmazásban hozzáférhető anyag 56 anyanyelvi nganaszan beszélő összesen 176 szövegét tartalmazza, illetve 143,993 tokenből és 34,888 szóból áll. A szövegek nagy részéhez (136) hangfájl is kapcsolódik. A korpusz annotált, glosszával ellátott, valamint a szövegek orosz és angol, ritkábban még magyar vagy német nyelvű fordítással is rendelkeznek. A szövegfájlok címében a beszélőről, a szöveg címről és a rögzítés időpontjáról található információ. A beszélőkről ismert további adatok az EXMARaLDA Coma alkalmazásban elérhetőek, itt található leírás a születési helyükről és idejükről, a nyelvjárásukról (a korpusz minden beszélője az avam nyelvjárást beszéli), valamint saját és olykor szülei etnicitásáról is. Az EXMARaLDA Exakt által az egész korpusz összes fájlában kereshetőek adatok.

A korpusz legtöbb szövege nganaszan folklórszöveg, ezeknek nagyobb része prózai (gyürimi), kisebb pedig énekelt hőstörténet (szitebi, ld. Wagner-Nagy (szerk.) 2002: 16), de olyan fájlok is vannak, amelyeknek nem egyértelmű a kategorizálása. Ezen kívül élettörténetekről szóló narrációk, kisebb számban dalok és párbeszédek is megtalálhatóak a szövegek között. A korpusz részletesebb ismertetése Wagner-Nagy et al. (2018) leírásában elérhető.

Az anyanyelvi adatközlőkkel való kapcsolat hiányában kutatásom teljesen korpuszalapú. Munkám alatt az említett korpuszban kerestem az egyes mozgásigék előfordulásait az EXMARaLDA alkalmazásban. A mozgásigéknek vélt elemeket egyrészt Wagner-Nagy (2019: 495–496) listájából, illetve a Vojter (2023) publikációból, másrészt a nganaszan-angol (Bradley

– Wagner-Nagy kézirat, Kosztyerkina et al. 2001) szótárból, gyűjtöttem, valamint több lexémára véletlenszerűen bukkantam rá egyes szövegfájlok olvasása során. A kutatás során a korpuszbéli előfordulásoknak elsősorban a szövegkörnyezetét vizsgáltam, hogy ezáltal az egyes kutatási kérdéseimet megválaszolhassam, és a mozgásigék kategóriájának leírása után megtalálhassam azokat a jellemzőket, amelyek a kontextuson kívül segíthetnek ezeknek csoportosításában.

2. Talmy tipológiája

A mozgásigék kategóriájába olyan lexémák tartoznak, amelyek egy FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL térbeni sémán történő időbeli eseményt, azaz mozgáseseményt fejeznek ki (Kozmács 2019: 117). Talmy (2000: 25) a mozgáseseményt mint „mozgást és egy helyhez kötött elhelyezkedés folytatását tartalmazó szituáció”² definiálja, és ennek öt szemantikai elemét emeli ki³. A MOZGÁS (MOTION) az az elem, amely valójában mozgásigévé tesz egy lexémát. A MOZGÁST a MOZGÓ TÁRGY (FIGURE) végzi, amely az ÖSVÉNY (PATH) mentén (Kiefer 2005: ÚTVONAL) mozog. A HÁTTÉR (GROUND) az a referenciapont, amelyhez képest a mozgás történik, azaz egy felszín, amelyen a mozgásesemény végbemegy. A mozgáseseményhez végül kapcsolódhat egy TÁRSESEMÉNY (CO-EVENT), amely a mozgás MÓDJÁT vagy OKOZATÁT jelöli. Ez utóbbi nem kötelező részese a mozgáseseménynek (Slobin 2004: 223–224), és az általános jelentésektől (*sétál*) az egészen specifikusokig terjedhet (*cammog*).

Talmy (2000: 28) mozgásigékről alkotott definíciója, amelyet kutatásom során követek, háromféle igét sorol ebbe a kategóriájába: az ön-ágentív igéket (*self-agentive*, l. 1. példa), amelyek esetében a MOZGÓ TÁRGY maga az ágens; az ágentív (*agentive*, pl. *gurít*) igéket, amelyeknél, noha szerepel a mondatban ágens, de nem a MOZGÓ TÁRGY az; illetve a nem-ágentív (*nonagentive*, pl. *a kő gurul*) igéket, amelyhez nem kapcsolódik ezt a tematikus szerepet betöltő elem.

Talmy (2000) az alapján csoportosítja a világ nyelveit, hogy azok a fent felsorolt szemantikai elemeket milyen módon fejezik ki egy mozgásigét tartalmazó mondatban. Talmy (2000: 21) tipológiájában minden szemantikai elemet egy ún. felszíni elem (*surface element*) jelöl, ez a felszíni elem viszont nyelvenként és szemantikai elemenként eltér. Amíg egy nyelvben egy bizonyos szemantikai elemet maga a mozgásige tud kifejezni, addig ugyanazt az

² „...we treat a situation containing motion and the continuation of a stationary location alike as a Motion event...” (Talmy 2000: 25)

³ A magyar terminológia nagyrészt Kiefer (2005) alapján, de az egységesség kedvéért Kieferrel ellentétben, de Kozmáchoz (2019) hasonlóan az ÚTVONAL elnevezés helyett az ÖSVÉNY elnevezést használom a PATH komponensre.

elemet másik nyelv csak segédelem segítségével jelölheti, ugyanis annak a nyelvnek az igéje egy másik szemantikai elemre való utalásra képes. Talmy (2000: 21) a felszíni elemek közé az igét, az adpozíciót, a mellérendelő mondatot és az ún. szatellitot említi, noha ez a lista nem teljes, hiszen a tipológiailag eltérő nyelvek más tulajdonságokkal, elemekkel rendelkeznek, ezáltal a szemantikai elemek is más felszíni elemek által fejeződnek ki. Erre a nganaszan is jó példa, amelyben nemcsak névutók, hanem esetragok is vannak. A dolgozat ezen pontján csupán az ige kérdéskörére térnek ki.

A mozgásigék mindegyike tartalmazza magában az elemi mozgás jelentését, hiszen csak ezáltal tud mozgáseseményt kifejezni, ami szükséges ahhoz, hogy ebbe a lexikológiai kategóriába tartozzon (ld. Kozmács 2019 definíciója). A MOZGÁS komponens ezáltal mindig kifejeződik az ige felszíni elemében. Azonban, a mozgásigék esetében gyakran végbemegy egy olyan folyamat, amely által ez a felszíni elem nem csak a MOZGÁST tudja kifejezni, hanem valami mást is. Ez a folyamat a lexikalizáció, amelynek eredményeként egy morféma (itt: ige) magában foglal olyan szemantikai halmazokat, amelyek a folyamat lezajlása nélkül más morfémák szemantikájába tartoznának (Talmy 2000: 24). Más szóval a mozgásige lexikalizálni tudja a mozgásesemény szemantikai komponenseinek valamelyikét, ezáltal egyszerre kettőt is ki tud fejezni belőlük, amelyek közül egy mindig az elemi mozgás. Talmy szerint a világ nyelvei megkülönböztethetők az alapján, hogy a mozgásigék melyik elemet fejezik ki inherensen az elemi mozgás mellett, azaz milyen lexikalizációs mintákat követnek, ugyanis egy nyelvre általában csak egy plusz elem inherens kifejezése jellemző (2000: 27). Ez a megállapítás nem azt jelenti, hogy az egyik mintát követő nyelv nem tartalmazhat egy darab másik mintát követő igét sem, általában a csoportosítás nem teljes mértékű megegyezésre alapul. Ebben az osztályozásban az arányok fontosak, Talmy (2000) tipológiája arra épül, hogy egy adott nyelvben mi az a domináns minta, amely mellett az eltérő mintát követő igék száma, ha nem is nulla, de elenyésző (Rózsavölgyi 2015: 192). A következő bekezdések azt a három mintát hivatottak bemutatni, amelyeket az egyes nyelvek követhetnek. A negyedik elem, a HÁTTÉR, jellemzően nem lexikalizálódik (Talmy 2000: 60).

Egyes nyelvek mozgásigéi a mozgás komponense mellett valamilyen TÁRSESEMÉNYT fejeznek ki inherensen (Talmy 2000: 27), amely a mozgás MÓDJÁRA vagy OKOZATÁRA tartalmazhat utalást.

(1)	<i>I</i>	<i>ran</i>	<i>my</i>	<i>way</i>	<i>down</i>
	én.[NOM.SG]	fut.[PST.S]	én.[NOM.GEN]	út	le.ADV
	<i>the</i>	<i>stair-s</i>			

DEF lépcső-PL

‘Lefutottam a lépcsőn.’ (Talmy 2000: 28, angol)

Ebben a mondatban a ‘fut’ jelentésű *run* mozgásige a cselekvő MOZGÁSÁNAK sebességére, azaz MÓDJÁRA tesz utalást; a lefelé tartó irányt a *down* segédelem fejezi ki a mondatban. Talmy (2000: 27) szerint ebbe a csoportba tartoznak az újlatin nyelvek kivételével az indoeurópai nyelvek, a kínai és többek között a finnugor nyelvek is. A korábbiakban bemutatott angol, illetve a magyar (Kiefer 2005: 132) is jó példa erre, hiszen az utóbbiban is számottevő arányban találkozhatunk módot és okot kifejező igék jelenlétére, az általánostól az egészen specifikus jelentésekig (*fut, ballag, sprintel, gurul, cammog*).

A második csoport, az ÖSVÉNY komponens magában foglaló nyelvek igéi önmagukban tartalmazznak információt arról, hogy a MOZGÁS milyen útvonalon történik.

(2)	<i>la botella</i>	<i>entró</i>	<i>a la cueva</i>
	DEF üveg	bemegy[PRET.3SG]	PREP DEF barlang
	(<i>flota-ndo</i>)		
	(lebeg-GER)		

‘Az üveg bement a barlangba (lebegve).’ (Talmy 2000: 49, spanyol)

A magyar fordítással ellentétben, ahol egy igekötő jelenléte fejezi ki az irányt (*be*), a spanyol *entrar* ige önmagában fejezi ki ezt a jelentést.

Az ÖSVÉNY szemantikai elem három komponensből tevődik össze (Talmy 2000: 53–57): a vektorból, a konfirmációból és a deixisből, az ezt lexikalizáló mozgásigék pedig szintén ezeket az elemeket foglalhatják magukba. Vektor alatt az „érkezés, átkelés és indulás alapvető típusai értendők, amelyeket a MOZGÓ TÁRGY megtehet a HÁTTÉRHEZ képest”⁴ (2000: 53), azaz a mozgás lehetséges sémái, például a MOZGÓ TÁRGY mozog *valamilyen pontra, valamilyen ponttól, valamilyen ponton keresztül* stb. A konfirmáció egy geometrikus komplexummal egészíti ezt ki, mint: a MOZGÓ TÁRGY mozog *egy pont belseje, felszíne felé (valamibe, valamire)*. Harmadik komponensként a deixis eleme tartható számon, amely vagy a ‘beszélő felé’, vagy a ‘beszélőtől eltérő irányba’ történő mozgás jelentését foglalhatja magában (Talmy 2000: 56). A spanyolban a *venir* ‘jön’ és *ir* ‘megy’ jól tükrözik ezt. Deixist magukba foglaló igék megjelenhetnek alapvetően TÁRSESEMÉNYT magukba foglaló igék nyelveiben is, ld. például a

⁴ „The Vector comprises the basic types of arrival, traversal and departure that a Figural schema can execute with respect to a Ground schema.” (Talmy 2000: 53).

magyar *jön* ‘a beszélő irányába mozog’ és *megy* ‘a beszélőtől ellentétes irányba mozog’. Ennek oka, hogy ezek a legprototipikusabb deiktikus igék (Kozmács 2019: 120), így ezeknek jelenléte önmagában nem jelenti azt, hogy egy nyelv MOZGÁS + ÖSVÉNY típusú lenne. Talmy szerint a MOZGÁS + ÖSVÉNY csoportba a spanyolhoz hasonlóan többek között a többi újlatin nyelv, a japán, a koreai, a török és a sémi nyelvek (2000: 49) tartoznak.

A harmadik csoport igéi a MOZGÓ TÁRGY jelölésére képesek inherensen, ám ebbe a típusba sokkal kevesebb nyelv tartozik. A magyar, noha nem ide sorolandó, rendelkezik minimális mennyiségű MOZGÓ TÁRGYAT lexikalizált igével, l. *havazik* ‘esik a hó’ (Kiefer 2005: 132). A típus gyakori példája az északi-kaliforniai, mára kihalt atszugevi. A *-lup-* ‘egy kicsi, fényes, gömbölyű entitás mozgása’, *-caq-* ‘nyálkás, idomtalan entitás mozgása’, a *-sʔaqʔ-* ‘nyúlós, undort keltő entitás mozgása’ ágéntív jeletésben lehet ‘nyálkás, undort keltő entitás mozgatása’ (Talmy 2000: 58).

2.1. Szatellitek, igei és szatellit keretű nyelvek

Az eddigi fejezetek az ige szemantikai halmazával foglalkoztak, ez a fejezet viszont egy másik felszíni elem elemzésére tér ki részletesebben. Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben egy nyelv lexikalizálta a három lexikalizálható elem egyikét, hogyan fejezi ki azokat, amelyeket nem tud inherensen kifejezni. E célra az egyes nyelvek ún. szatelliteket használnak, amelyek segédelemként szolgálnak: a szatellitek zárt osztályába sorolhatóak azok az elemek, amelyek nem a főnévi csoport (NP) vagy prepozíciós csoport (PP) részei, és az igehez kapcsolódnak. A szatellit lehet kötött morféma (affixum) vagy szabad lexéma, fontos tulajdonsága viszont, hogy függőségi viszonyban kell állnia az igével, ami a csoport feje (Talmy 2000: 102), a szatellit az ige-komplexum része (2000: 103). A következő (3) magyar mondat az ÖSVÉNY szatellittel való kifejezését példázzák, amely szerepet itt az igekötő tölt be.

- (3) *ő is be-megy a terem-be.*
 ő is be-megy DEF terem-ILL
 ‘Ő is bemegy a terembe.’ (Kozmács 2019: 119, magyar)

Ritkábban ugyan, de egyéb szemantikai komponenseket is kifejezhet a szatellit, például a MÓDOT, ahogyan azt a (2) példa mutatja. Ezekben az esetekben a marginális számú MÓDOT kifejező igék közül valamely nonfinit alakja fog az ÖSVÉNYT kifejező ige finit alakja mellett állni, ezáltal betöltve a szatellit szerepét a mondatban.

Talmy tipológiája nemcsak a korábban említett szemantikai felosztást foglalja magában, hanem tartalmaz egy szintaktikai csoportosítást is az alapján, hogy az igező és az igekomplexum között hogyan oszlik meg az egyes szemantikai elemek kifejezése, pontosabban, hogy ezek közül melyik elem (ige vagy szatellit) fejezi ki az ÖSVÉNY komponensét. Azokat a nyelveket, amelyek a MOZGÁS + ÖSVÉNY lexikalizációs mintát követik, igei keretű nyelveknek nevezi (2000: 222). Ezzel ellentétben, azok a nyelvek, amelyek a TÁRSESEMÉNY vagy a MOZGÓ TÁRGY lexikalizálására képesek, segédelemeket, azaz szatelliteket alkalmaznak erre; emiatt ezek szatellit-keretű nyelvek. Összességében uráli nyelveket nem említ, csak finnugor nyelveket, ezeket viszont ide sorolja (2000: 222).

2.2. Urali nyelvek tipológiai csoportosítása

Talmy (2000) és Slobin (2004) nem beszél a szamojéd nyelvekről, ám az uráli nyelvcsalád másik ágát, a finnugor nyelveket a MOZGÁS + TÁRSESEMÉNY kategóriába sorolják, és megállapítják, hogy ezek ÖSVÉNYT jelölő szatellitekkel rendelkeznek, ezáltal szatellit-keretűek. Amíg ez a kijelentés a magyar nyelvre igaz (ld. Rózsavölgyi 2015) más ide tartozó nyelvekkel kapcsolatban több kutatás is megcáfolta ezt. Kozmács (2019: 119) megállapítja, hogy a finnugor nyelvek közé tartozó udmurt, noha rendelkezik MÓDOT kifejező igékkel (pl. *byžyny* ‘fut’, *šontyny* ‘gyorsan megy’), de számos olyan mozgásige is van, amely valamilyen ÖSVÉNYT foglal magában (pl. *pyryny* ‘bemegy’, *vaškyny* ‘lemegy’, *tubyny* ‘felmegy’). Továbbá, említi, hogy amíg az udmurtban gyakori a MÓDOT magukban kódoló nonfinitek szatellitként való használata, ÖSVÉNYT kifejező igék efféle előfordulásáról nincs adat, és egyéb szófajt sem említ ezen jelentés tölgén kívüli betöltésére (2019: 121). Bradley (2016) többek között a marit vizsgálja, amelyről hasonló dolgokat állapít meg, különös tekintettel az igeenes szerkezetek szatelliteszerű használatára, az igei keretű mozgásesemények jelenléte mellett érvelve (2016: 132). Emellett Klumpp (2002) kutatására hivatkozva a kamasszt is egy inkább igei keretű nyelvnek azonosítja (2016: 143), ugyanis számos hasonlóan működő nonfinite szerkezet található benne, ahogyan azt a következő (4) példa mutatja. Bradley (2016: 144) egyébként a szelkup egyetlen példája alapján arról is ugyanezeket állapítja meg.

- (4) *Măn ü?mə-le? šo-bja-m maʔəni*
 1SG fut-CVB érkezik-PST-1SG ház.LAT.PX1SG
 ‘Futva érkeztem a házba.’ (Klumpp 2002: 137, idézi Bradley 2016: 143, kamassz)

Silova (2002) végzett kutatást egy északi szamojéd nyelv, a tundrai nyenyec mozgásigéivel kapcsolatban, amelynek során szintén a nyelv mozgásigéinek Talmy tipológiája alapján történő kategorizálását végezte. Eredményei azt mutatják, hogy a tundrai nyenyecben mindhárom többletjelentés megjelenik, olykor akár egy igében egyszerre. Ez azért is érdekes, mert a legtöbb uráli nyelv rendszerét tekintve a MOZGÓ TÁRGY jelentést nem említik a kutatások (ld. előbb említett nyelvek). A tundrai nyenyec *labtarcy*^o ige a következő jelentéssel rendelkezik: ‘úgy mászkál, hogy a kezét a ruhája (malica⁵) mellrészén tartja’. Ez az ige Silova (2002: 268) szerint irányt nem foglal magában, azt viszont, hogy milyen MÓDON történik a mozgást, kifejezi; emellett, információt kapunk arról, hogy ez a MOZGÓ TÁRGY egy ember, aki egy meghatározott megjelenéssel rendelkezik. A *habey^oncy^o* ‘a tundráról a faluba vezetni, élelmiszervásárlás céljából’ jelentésű ige ÖSVÉNYT, azaz kiindulópontot és célt foglal magában, a mozgás eszközét, illetve szintén utalást a kizárólag humán MOZGÓ TÁRGYRA. Ezzel ellentétben a *nasabyosy^o* ‘könyököket, uszonyokat szélesre kitarva mozog’ ige egyszerre vonatkozhat humán és nonhumán létforma mozgására is, és a mozgás MÓDJÁT fejezi ki.

A nyenyec mozgásigéi tehát egészen különböző szemantikai elemeket tudnak inherensen jelölni, így Talmy (2000) tipológiájának alkalmazása ezen a nyelven problémás, tekintve, hogy ez az elméleti keret arra épül, hogy egy mozgásige, sőt egy nyelv általában csak egy többletjelentést lexikalizál. Noha Talmy említ bizonyos kettős rendszereket (2000: 65), egyik sem fed le pontosan azt, amit például a nyenyec esetén láthatunk. Az uráli nyelvek tanulsága azt mutatja, hogy Talmy tipológiája korántsem alkalmazható a világ összes nyelvére.

2.3. A nganaszan mozgásigék rendszere Talmy tipológiája szerint

Ami a nganaszant illeti, Wagner-Nagy (2019) rövid fejezetben tárgyalja a mozgásigék kategóriáját, amelyben elsősorban a mozgás szárazföldi, illetve vízi mivolta alapján csoportosítja az igéket. A vízi mozgás alfejezete részletesebb, ugyanis ezzel a témával Guszev (2007) már foglalkozott, ezzel ellentétben a szárazföldi mozgás kategóriájáról az idézett monográfia nem ír részletesen. A fejezet tartalmaz egy 14 igéből álló táblázatot, amelyben a Wagner-Nagy által mozgásigéknek kategorizált igék szerepelnek egyrészt jelentésük, másrészt MOZGÓ TÁRGYUK alapján. Ez alapján levonható a következtetés, hogy ez a szemantikai elem a nganaszan bizonyos igéiben inherensen kifejeződnek. A táblázat a következő.

⁵ Nyenyec férfi felsőöltözet (Terescsenko 2005: 49).

	+humán	± nonhumán	– humán
‘fut’	<i>hojkis'a</i>		<i>nubis'i, nuhəd'i</i>
‘elfut’	<i>huan̄kə-</i>		<i>lūmānsa</i>
‘vágat’			<i>čabiʔti</i>
‘lefekszik’	<i>tonsiaʔtəsi</i>		<i>bənə'da</i>
‘sétál, lép’			<i>təndubs'i</i>
‘megy’		<i>konid'i</i>	
‘sétál (jár)’		<i>d'oðürs'a</i>	
‘megy, utazik’		<i>heðitisi</i>	
‘megy, utazik’		<i>mins'i</i>	
‘rénszarvassal utazik’	<i>in's'üðüs'a</i>		

1. táblázat: Mozgást jelölő igék a nganaszanban (Wagner-Nagy 2019: 495)

Az idézett táblázaton kívül Wagner-Nagy (2019: 496) felsorol öt igét, amelyeket a mozgás eredményét, irányát vagy kiindulópontját jelölő igéknek nevez, ám nem írja le expliciten, hogy ezek is mozgásigék lennének. Az öt ige a következő: *büüd'a* ‘elmegy’, *čüüd'a* ‘ér, megérkezik’, *tujis'a* ‘megérkezik, jön’, *čiid'i* ‘elmegy’, *tamtüʔtəsa* ‘felfelé mászik’. Ezzel a táblázattal és az öt kiegészítő igével a Vojter–publikáció (2023) már foglalkozott: ez alapján az öt ige szintén a mozgásigék kategóriájába sorolható, viszont amíg a táblázat igéi nagyobb részben MÓD többletjelentéssel rendelkező igék, a külön felsorolt igék kivétel nélkül valamilyen ÖSVÉNYT foglalnak magukban. A mozgásigék lexikológiai csoportjának listája azonban az említett 2023-as Vojter-publikációval sem lett teljes, többek között azért sem, mert ez a kutatás még teljes mértékben figyelmen kívül hagyta a nemágentív és ágentív igéket. Az említett munka összesen 20 mozgásigének ítélt elemet mutat be. A jelen dolgozat azon kívül, hogy a Vojter-publikációban leírt elméletet az igék részletesebb bemutatásával elmélyíti, Talmy tágabb definíciójának használatával ezen igéket a mozgásigék teljesebb listáját hivatott bemutatni. Munkám összesen 56 igét vesz figyelembe, amelyeknek tételszerű felsorolását a dolgozat végén található táblázatban közlöm. A következő bekezdések ezeknek a részletes leírását tartalmazzák.

A nganaszanban egyértelműen vannak olyan igék, amelyek a mozgás MÓDJÁRÓL árulnak el többletinformációt. Wagner-Nagy (2019: 495) táblázatából ezek a következők: *hojkis'a* ‘fut’,

nubis'i ‘ugrik’, *d'oðürs'a* ‘jár’, *in's'üðüs'a* ‘rénnel, szánnal utazik’, *čabi?ti* ‘fut, vágat’ (Vojter 2023: 22). A *təndubs'i* ‘lép, megy’ a táblázat alapján szintén ide tartozik, azonban a korpuszban nem találtam előfordulását.

- (5) *hojkü-tü* *hojkü-tü*
fut.[STAT]-PRS.[3SG.S] fut.[STAT]-PRS.[3SG.S]
kuə-l'ü-küə-ni kat'əmi-ʔə-gəit'ü
valaki-INDF-EMPH-LOCADV lát-PF-3SG.DU
‘Fut és fut, és meglátta őket.’ (ChND_080729_Mosquitos_flkd.044)

A példában feltüntetett *hojkis'a* ige Wagner-Nagy (2019) szerint humán MOZGÓ TÁRGYAKRA vonatkoztatható, azonban a korpuszban nemcsak ilyen példák találhatók. Ahogyan az a következő mondatban is látható, vannak olyan előfordulások, amelyek például valamilyen állat mozgására vonatkoznak. Ez akár utalhatna arra, hogy a humán ágenshez köthetőség nem feltétlenül olyan szigorú, mint ahogy az a táblázatbeli kategorizációban látható, de ennél valószínűbb, hogy ezek a kivételes esetek a mese műfaji tulajdonságaihoz köthetők. A (6) példában akár a róka megszemélyesítése is indokolhatja a szóválasztást.

- (6) *tunti hojkü-tü*
róka fut.[STAT]-PRS.[3SG.S]
‘A róka fut.’ (ChZS_080212_Burbot_flkd.009)

A táblázatban feltüntetett *d'oðürs'a* ige ‘jár’ jelentésben használatos, ennek semmilyen kiinduló- vagy végpontja nincsen (7). Az ige frekventatív képzővel van ellátva, gyakran ‘fel-alá járkál’ jelentésben is használatos.

- (7) *təni tahariāa kobtuā* *tə bənti-məni*
itt most lány.[NOM.SG] hát kint-PROL.SG
d'otü-r-ü *maəṇuna* *kobtuā*
jár-FRQ-PRS.[3SG.S] miért.[NOM.SG] girl.[NOM.SG]
d'otü-r-ṇü *bənti-məni*
jár-FRQ-INTER.[3SG.S] kint-PROL.SG
‘Egy lány járkál kint, ki járkál kint (ki ő)?’ (JSM_080217_FourBrothers_flkd.041)

Az *in's'üdüš'a* ige 'rénnel, szánnal utazik' jelentésben szerepel szövegekben, gyakran infinitívuszi alakban. Ez az ige a nganaszanok életéhez specifikusan kötődő ige, amely szintén nem tartalmaz magában ÖSVÉNYT.

A korpuszban való kutatás során olyan igék is felbukkantak, amelyek egyértelműen mozgásigeként kategorizálhatók és a MÓD szemantikai elem többletjelentésével rendelkeznek, ám Wagner-Nagy (2019) listájában nem szerepelnek. Szintén kultúraspecifikus jelentésű ige a gyakori (kb. 200 előfordulású) *suəʔsa* 'migrál, vándorol', amely a nganaszanok időszakos, hosszú ideig tartó csoportos helyváltoztatását foglalja magában. A *miəd'isi* 'gyalog megy' 52 előfordulású ige, amelyet Vojter (2023) is említ, tartalmaz utalást arra, hogy az bármilyen közlekedési eszköz nélkül történik. A *ɲərd'itu*– 'boldogan lépked' ugyan csak háromszor fordul elő a korpuszban, ezek alapján határozottan helyváltoztatást és annak a MÓDJÁT fejezi ki. Ilyen ige még a *čindaʔsa* 'ugrik' (16 darab).

- (8) *Ibula* *ɲad'a* *munu-ntu* *tə*
 Ibula.[GEN.SG] fiatalabb.testvér.[NOM.SG] mond-PRS.[3SG.S] hát
suəʔ-ku-mi *miədə-mi*
 vándorol-IMP-1DU.S/O karaván-NOM.SG.1DU
bətia-d'-ə-ʔ
 pórázon.vezet-ANDV⁶-EP-IMP.2SG.S
 'Ibula testvére azt mondja: nos, vándoroljunk, te vezesd a szánok sorát (karavánt)!'
 (PKK_71_Ibula.070)

A Wagner-Nagy (2019) táblázatában szereplő *konid'i* 'megy', *minsi* 'megy, utazik' és *heđitisi* 'megy, utazik' jelentésű igék közötti különbség meghatározása nehéz feladat. A magyar, illetve angol fordításuk alapján feltételezhető lenne, hogy ezek deiktikus, a 'beszélővel ellentétes irányba mozog' jelentést fejeznek ki. A három ige közül kettő, a *minsi* és *heđitisi* azonban nem rendelkezik a találatok alapján egy konkrét deiktikus tulajdonsággal, ugyanis többféle irányt jelölve is előfordulhatnak. Egyes előfordulásukban a 'beszélőtől el' irányban történő mozgást jelölnek (9), másokban viszont szövegkörnyezetük alapján 'a beszélő felé' (10) mozognak. A példák a *heđitisi* igét mutatják be, ám a *minsi* igénél is megfigyelhető ez a jelenség, ami alapján ezek nem sorolhatók az ÖSVÉNY-igék kategóriájába. Noha Vojter (2023: 22) a MÓD-igékhez sorolja őket, valójában a két szó sem ÖSVÉNYT, sem MÓDOT nem fejez ki.

⁶ Az andantív egyébként összefüggésben van az ún. associated motionnel, amely kapcsolódik a mozgásigék témaköréhez, ám nem képezi dolgozatom témáját.

Talmy (2000: 62) említi, hogy egyes rendszerekben léteznek igék, amelyek a MOZGÁSON kívüli nem fejeznek ki semmilyen szemantikai elemet, ez a két ige pedig valószínűleg ide sorolható.

- (9) *hüə-tiʔ* *heðiti-gə-təi-m* *heðiti-gə-ti-m*
 év-LAT.PL megy-ITER-PRS.EXCL-1SG.S megy-ITER-PRS-1SG.S
məl'i *bənu-d'üü-nə*
 teljesen kifárad-PST-1SG.R
 'Mentem, mentem, teljesen kifáradtam.' (KECh_080224_Idol_nar.005)

- (10) *ou* *taharīaiʔ* *munu-ntu* *maəŋuna*
 EXCL most mond-PRS.[3SG.S] mi.[NOM.SG]
əm-ə-ni-ə-ʔ *təs'iaðə* *miəd'i-tiə-ʔ*
 ez-ADJZ-LOCPRON-ADJZ-NOM.PL most gyalogol-PTCP.PRS-NOM.PL
heðiti-ndi-ʔ
 megy-PRS-3PL.S
 'Ó – azt mondja –, gyalogosok jönnek!' (ChND_061025_Haljmira_flks.124)

A két ige között elsősorban gyakorisági különbség van: amíg a *heðitisi* nagyjából 400 találattal rendelkezik, a *minsi* sokkal ritkábban, nagyjából hússzor fordul elő a korpuszban. Az előbbi egyébként a proto-uráli **mene-* folytatása, amelyből származik a magyar megfelelője, a *menni* ige is (Wagner-Nagy (szerk.): 2002: 140).

A harmadik ige, a *koni'di* előfordulásai alapján viszont egyértelműen rendelkezik deiktikus jelentéssel: a 'beszélővel ellentétes irányba el' jelentésben használatos, ahogyan azt a következő példa is mutatja.

- (11) [...] *tə* *koni-gu-mi* *mənə* *takəə*
 [...] hát megy-IMP-1DU.S/O én.[NOM.SG] az.távoli.[NOM.SG]
ənti *təi-t'ü* *tari*
 fajta[NOM.SG] elérhető-PRS.[3SG.S] folyó.[NOM.SG]
 '[...] Menjünk, ott valahol van egy nagy folyó.' (KVB_97_Djuhode_nar.043)

Az említett ige rendelkezik a legnagyobb számú előfordulással (750), ennek oka pedig, hogy ez az ige grammatikalizáción esett keresztül, és a korpuszban gyakran egy esszívusz-transzlatívuszi szerkezet részeként szerepel a létige infinitívusza mellett (Wagner-Nagy 2019:

104). Az így kifejezett, ‘valamivé lesz’ jelentés egyébként ráerősít a deiktikus ‘el’ jelentésre: a következő mondatban a teste hidegből melegbe ment, az alapállapottól egy új felé.

- (12) *kuu-l'ü-küə-ni* *taharīai?* *s'ahi-ði.*
 valamelyik-INDF-EMPH-LOCADV most hús-NOM.SG.3SG
hejbi *is'a* *koni-bīati*
 hő.[NOM.SG] lenni-INF elmegy-INFER.[3SG.S]
 ‘Aztán a teste meleg lett.’ (ChND_041212_Girl_flkd.138)

Ennek tekintetében a *konid'i* ige deiktikus ÖSVÉNY kifejezésére alkalmas. Hasonlóan a *büüd'a* ‘elmegy’ is a beszélővel ellentétes irányban történő mozgásra utal, ám itt nagyobb hangsúly kerül a megnyilatkozás idejében elfoglalt pozícióra, pontosabban az onnan való távozásra.

- (13) *təndi-t'ə* *tə-gətə* *taharīaa* *kaŋkə-güə* *bii-ʔīai-ndə?*
 az-NOM.PL.2SG az-ABL.SG most amikor-EMPH elmegy-PF-PL.R
təndi-ʔ *büü-tü-ndə* *təti* *ma-ni*
 az-GEN.PL elmegy-NMLZIPF-LAT.SG az.[NOM.SG] sátor-GEN.SG.1DU
d'a *kona-ʔa-mi* *imid'i-nə* *nanu*
 all megy-PF-1DU.S/O nagymama-GEN.SG.1SG PP[COM]
 ‘Aztán ők elmentek, és miután elmentek, mi a nagymamámmal hazamentünk.’
 (TLN_061021_MyGrandmother_nar.029)

Ahogy a példában látszik, az ige valóban tartalmaz utalást a mozgás kiindulópontjára, ahogyan azt Wagner-Nagy (2019: 495–496) említi. Azonban az is látható, hogy az ige egyértelműen magában foglalja a MOZGÁS jelentését is, ezáltal semmi akadálya nincsen annak, hogy mozgásigeként tekintsünk rá (Vojter 2023: 23). Wagner-Nagy táblázatának (2019: 495) legtöbb igéjével szemben az a különbség ez az ige esetén, hogy egyértelműen magában foglalja az ÖSVÉNY többletjelentését. Ez vonatkozik a *tujs'a* ‘megérkezik, megjön’ igére is, amely a *konid'i* igével ellentétes, a ‘beszélő irányába történő mozgást folytat’ jelentést tölt be.

- (14) *tə* *hii-m-ti-tə* *tuu-ʔə*
 hát este-TRL-NMLZIPF-LAT.SG jön-PF.[3SG.S]
n'aa-ʔa-rə *basa-ʔmuə-gətə-tu*
 nganaszan-AUG-NOM.SG.2SG vadászik-VN.PF-ABL.SG-OBL.3SG

‘A nganaszan este megjött a vadászásból.’ (JDH_00_Njaakju_flkd.030)

Az említett *čiid'i* ‘bemegy’ ige nem tartalmaz deixist. Emiatt a magyar ‘bemegy’ fordítás tulajdonképpen pontatlan, hiszen ugyanúgy jelentheti azt is, hogy ‘bejön’, ahogyan Kozmács írja ezt például a megegyező jelentésű udmurt *pyryny* igéről (2019: 119). A (15) példában a MOZGÓ TÁRGY ‘bejön’ jelentésben szerepel a mondatban, ugyanis a viszonyítási pont bent van a sátorban, amelynek belseje felé történik a mozgás; a (16) mondatban viszont viszonyítási pont a sátoron kívül esik, így a viszonyítási ponttól távolodó, ám valahova befelé történő mozgást ír le.

- (15) *ɲua-ðu* *bi̯ari-ʔi-ðə* *maaɲuna*
 ajtó-NOM.SG.3SG kinyílik-PF-3SG.R miért.[NOM.SG]
iniʔi̯a-təə *t'ii-ʔə* [...] *ɲojbuə*
 idős.nő-DRV.[NOM.SG] bemegy-PF.[3SG.S] [...] fej.[NOM.SG]
sir-a-jka-ʔa *iniʔi̯a* *t'ii-ʔə*
 jég-EP.[VBLZ]-ADJZ-AUG.[NOM.SG] idős.nő[NOM.SG] bemegy-PF.[3SG.S]
 ‘Kinyílt az ajtó, és egy ősz hajú idősebb nő bejött.’ (ChND_041212_Girl_flkd.149)

- (16) *təti* *tahari̯aa* *əbəj* *sir-a-ɲku* *l'üəʔsa*
 az.[NOM.SG] most oh fehér-EP-DIM.[GEN.SG] orosz.[GEN.SG]
ma-tə *t'ii-ʔə*
 sátor-LAT.SG be.megy-PF.[3SG.S]
 ‘Ah, bement egy fehér orosz sátrába.’ (JSM_080217_FourBrothers_flkd.118)

Látható, hogy a *čiid'i* is egy ÖSVÉNYT inherensen kifejező mozgásigeként kategorizálható, ahogyan egyébként a többi négy ige is, amelyet Wagner-Nagy (2019: 495-6) nem konkrétan mozgásigeként sorol fel.

Noha Wagner-Nagy (2019) nem említ olyan igét, amely *valamilyen pont belseje felől* konfirmációt foglalná magában, a korpuszban található és a Chrestomathia Nganasanicában (Wagner-Nagy (szerk.) 2002: 287) is említett *ɲonsisa* ‘kimegy’ (142 találat) ige ezzel a jelentéssel rendelkezik, és ez is a mozgásigék közé sorolható, ahogyan a Wagner-Nagy (2019: 495) által mozgás eredményeként említett *čüüd'a* ‘ér, megérkezik’ is. Wagner-Nagy (2019) és Vojter (2023) által nem említett, vizsgálatom szerint önágentív ÖSVÉNY-mozgásigének tekinthető igék a korpuszban még a következők:

barkuðasa ‘megjelenik, kiugrik’ (2 előfordulás)
berisi ‘elmegy mellette’ (23) – fiktív mozgást is jelölhet (‘elment az idő’ jelentésben)
hokələsi– ‘átmegy, átjut, bejut’ (10)
hursəd'i ‘visszatér’ (95)
məntəusa ‘megkerül’ (1)
ɣətumsa ‘megjelenik’ (150)
nogusa ‘közelebb jön’ (5)
tajkuðasa ‘keresztülmegy’ (2).
t'imsü– ‘eltűnik’ (23).

Látható, hogy a nganaszanban a MÓDOT kifejező igék mellett bőven találhatóak olyanok is, amelyek az ÖSVÉNY többletjelentésével rendelkeznek. Sőt, mivel 10 MÓD és 15 ÖSVÉNY önágentív ige sorolható fel, látható, hogy utóbbi gyakrabban lexikalizálódik, noha előbbi sem marginális. Mi több, bizonyos mozgásigék egymagukban is képesek egyszerre mindkét szemantikai elem inherens kifejezésére (Vojter 2023: 23). A táblázatban említett *huan̄gkə* ‘elfut, elsökök’ (17), *lümənsa* ‘elfut’ és *nuhəd'i* ‘elrohan’ nemcsak a helyváltoztatás sebességére utal (MÓD), hanem magában foglal a ‘beszélővel ellentétes irányban történő mozgás’ deiktikus ÖSVÉNYT is. A külön listázott *tamtüʔsa* ‘felfelé megy, mászik, felmászik’ (a Wagner-Nagy (2019) által említett *tamtüʔtasa* ennek az imperfektív változata) igére is ez jellemző.

(17)	<i>mənə</i>	<i>n 'i-s 'a-ti</i>	<i>ɣəðu-ʔ</i>	<i>huan̄gü-ʔə-m</i>
	én.[NOM.SG]	NEG-SUP-OBL.3SG	látszik-CNG	elfut-PF-1SG.S
	‘Hogy ne találjanak meg, elmenekültem.’ (JMD_080219_MyLife_nar.139)			

Wagner-Nagy (2019) által nem említett további MOZGÁS + ÖSVÉNY + MÓD hibrid (ld. Irsara 2017) igék:

čijkuðasa ‘befut, gyorsan bemegy’ (6)
n'eləga– ‘lecsúszik’ (3)
təud'i ‘felszáll’ (kb. 50).

Mivel a MÓD és az ÖSVÉNY együttes megjelenésén kívül MOZGÓ TÁRGY elem is megjelenik a többletjelentések között (Wagner-Nagy 2019: 495), ezáltal látható, hogy tulajdonképpen mindhárom elem lexikalizálódhat, gyakran több akár egy igében. Ez azt jelenti,

hogy Vojter (2023: 26) megállapítása, miszerint Talmy tipológiája alapján a nganaszan nem sorolható be egyetlen kategóriába sem, és ebben a nyelvben egy osztott rendszerről beszélhetünk, reprezentatívabb elemzés során is igaznak bizonyul.

Az elemzésből a táblázat két igéje, a *tonsiaʔtəsi* ‘fekszik’ és *bənə'da* ‘lefekszik’ nem tartozik ide (Vojter 2023: 24), ugyanis ezek nem mozgásigék, hanem testtartásigék (*posture verbs*, ld. Newman 2002, Viberg 2013). Noha ezeket mint a mozgás hiányát kifejező elhelyezkedéseket gyakran vizsgálják a mozgásigékkel együtt (ld. Talmy 2000), a két csoport egymástól elkülönülő lexikológiai kategória, az említett két igéből pedig pont a legfontosabb szemantikai elem, a helyváltoztatás kifejezése hiányzik. Emiatt ezek nem szerepelnek a nganaszan mozgásigék felsorolásában.

Wagner-Nagy (2019) és Vojter (2023) listája, valamint az ezen dolgozatban eddig megjelent igék a szűkebb, csak önágentív igéket magában foglaló meghatározást követték, azonban most kitérnék a nemágentív és ágentív igékre is, amelyeket Talmy (2000) szintén a mozgásigék kategóriájába sorol. Ez nemcsak azért fontos, hogy minél teljesebb képet kapjunk a mozgásigék csoportjáról, hanem azért is, mert ezáltal maga az elmélet, miszerint a nganaszan egy teljes mértékben osztott rendszer, ezáltal még inkább bizonyossá válhat.

A nemágentív igék esetén csoportjába MOZGÓ TÁRGY nem ágens szerepében van (2000: 28), a nganaszanban négy ‘esik’, jelentésű ige tartozik ide:

d'əd̥imis'i ‘leesik’ (4 db.)

mənəgəisja ‘esik’ (kb. 30)

sohəd'a ‘esik’ (kb. 100)

čəlhəd'i ‘beleesik’ (8).

A négy ige közötti különbség meghatározása nehéz. A *d'əd̥imis'i* tartalmazza inherensen legegységértelműbben a ‘le’ irányt, a *mənəgəisja* esetében is feltételezhető, és ez egyébként csak humán MOZGÓ TÁRGGYAL fordulhat elő. A *čəlhəd'i* igénél hangsúlyos, hogy valamilyen felszín belseje a helyváltoztatás végpontja. Ezek inherensen ÖSVÉNYT és MÓDOT foglalnak magukban. A *sohəd'a* is kifejez ÖSVÉNYT, azonban ebből a többől képződik a *sohūaʔtəsa* ige, amelynek már specifikusabb, ‘esik a hó’ jelentése van, annak pedig már a MOZGÓ TÁRGYRA vonatkozó többletjelentése lesz.

(18)	<i>taharīaiʔ</i>	<i>təniʔiā-rīai-ʔ</i>	<i>ŋanuə</i>	<i>bənsə-gəj</i>
	most	szóval-LIM-ADV	igazi	mind-NOM.DU

<i>bətiāʔ-tuə-tu</i>	<i>kəndə-səbtə</i>	<i>bən 'd'i-ka-a-ʔ</i>
vezet-PTCP.PRS-GEN.3SG	szán-SOC	mind-DRV-ADJ-PL
<i>n 'i-ŋi-ntəʔ</i>	<i>t'elhə-ʔ</i>	
NEG-INTER-3PL.R	beleesik-CNG	

‘Így hát mindenki, aki a szánt vezette, beleesett [a jeges folyóba].’
(ChND_061105_Nenets_nar.027)

Az ágéntív mozgásigéknél MOZGÓ TÁRGY nem az ágens, hanem egy attól független cselekvő, aki előidézi a MOZGÓ TÁRGY helyváltoztatását (2000: 28). Ilyen, ÖSVÉNYT ÉS OKOZATOT magukban foglaló igék a nganaszanban a következők: *büübtüśia* ‘küld, elvitet, továbbít’ (> *büüd'a* ‘elmegy’, 9), *bəərusa* ‘eldob’ (kb. 20), *biəbtu*– ‘keresztülfúj (3)’, *čüürüs'ia* ‘küld, visz, vezet’ (5), *d'übəəd'i* ‘dob, eldob’ (kb. 170), *hüələsa* ‘fúj, elfúj’ (5), *mərsi* ‘elvesz’ (30), *mənəgəčud'a* ‘leejt, ledob’ (> *mənəgəisja* ‘esik’, 1), *ŋonsəđusa* ‘kivisz’ (> *ŋonsisa* ‘kimegy’, 7), *səbuʔsa* ‘kihúz’ (52), *səŋiəbtisi* ‘elrejt valamibe (1)’, *sohərusa* ‘ledob’ (> *sohəd'a* ‘esik’, 28), *tojbusa* ‘elszállít, hoz, elhurcol, (23)’ és *čiid'a* ‘elrejt (25)’ (> *čiid'i* ‘bemegy’). Ahogy azt jelzem, ezek közül több a korábban említett önágéntív mozgásigék (például kauzatív képzős) származéka.

(19) *s'il'iakə-ʔa-mti* *təti* *nī*
 deszka-AUG-ACC.SG.3SG az.[NOM.SG] nő.[NOM.SG]
ŋonsə-đə-ʔa
 kimegy-TR-PF.[3SG.S]
 ‘A nő kivitt egy teknőt/vályút.’ (KES_080721_Disease_flkd.287)

A *mütəməsa* ‘küld’ 82 előfordulással rendelkező ige esetén a MOZGÓ TÁRGY kizárólag ember lehet, így ez deiktikus ÖSVÉNY (‘az ágenssel ellentétes irányba’) és OKOZAT jelentésén kívül erre a szemantikai elemre utal inherensen.

Csak OKOZATOT fejeznek ki a következő igék: *mindisi* ‘visz’ (>*minsi* ‘megy, utazik’, 75), *ŋagiʔəsi* ‘húz’ (18) és *ŋakiđisji* ‘vesz’ (33).

(20) *kümaa-t'ü* *mindi-ti* *maad'a*
 kés-ACC.PL.3SG visz-PRS.[3SG.S] miért
n 'i-ntə-ŋi
 NEG-FUT-INTER.[3SG.S]

‘Viszi a késeket.’ (JDS_160318_Chiimi_flk.065)

A nonágentív és ágentív igék vizsgálata még inkább bizonyossá teszi a hipotézist, miszerint a nganaszan mozgásigének szemantikája mindhárom lehetséges lexikalizációs modellnek megfelel, hiszen a legtöbb igeen belül is több jelentés megjelenik.

2.3.1. Szintaktikai keret

Vojter (2023) szerint a határozószók szatellitként funkcionálnak a nganaszanban. Megfigyeltem azonban, hogy ezek az elemek leggyakrabban nem MÓDOT kifejező igékkel jelennek meg, ahogy az várható lenne az ÖSVÉNY inherens kifejezésének hiánya miatt. A *bənti*- ‘ki, kint, kintről’ határozószó például gyakran szerepel a *konid’i* ‘megy’ igével egy mondatban, azonban még ettől is jellemzőbb, hogy a *ɲonsisa* ‘kimegy’ ige mellett jelenik meg. A MÓD-igékkel való előfordulása nagyon ritka, olyankor is leginkább a prolatívuszi alakja mellett jelenik meg.

- (21) *nu bəndi ɲon’d’i-ʔə-ʔ*
hát kint.[LATADV] kimegy-PF-PL.S
‘Hát, kimentek [az utcára].’ (KECh_080214_Lightning_nar.006)

Mivel a *ɲonsisa* magában foglalja a ‘ki’ irányt, ezáltal nem lenne szükség arra, hogy egy segédelem fejezze ezt ki. Ez a jelenség egyébként megfigyelhető a pronominális eredetű adverbiumoknál is. Noha előfordulhatnak olyan igék mellett is, ahol a nekük megfelelő irány nincs inherensen kifejezve, vannak ezzel ellentétes példák is.

- (22) *təti təni-ðə ɲuʔəj-t’ənu büü-d’üü-nüʔ*
az ott-ABL.ADV egy-LOC.SG elmegy-PST-1PL.R
hindi-ʔia
másik.oldal-ADVZ
‘Együtt mentünk el onnan.’ (ChNS_080302_Bear_nar.112)

A *büüd’a* ige már kifejezi magában a forrást, a ‘honnan?’ kérdésre válaszoló pontot, a *təniðə* ‘onnan’ pronominális eredetű határozószó pedig szintén erre válaszol. Ezek alapján tehát a határozószók mégsem felelnek meg a szatellitek funkciójának, így összességében elmondható, hogy a nganaszan nem rendelkezik ÖSVÉNY-szatellitekkel, teljes mértékben igei keretű nyelv.

Mi a szerepe akkor a helyhatározószóknak? Az irány kettőzött előfordulása nem egyedülálló jelenség (ld. Rózsavölgyi 2017: 165, olasz), azonban a szakirodalom nem sokat ír róla. Feltételezésem szerint ezeknek inkább a HÁTTÉR elemének kifejezésével kapcsolatban van szerepük. A *bənti*- nem csupán azt jelenti, hogy ‘ki, kint, kintről’, hanem azt is, hogy ‘ki az utcára, kint az utcán, kintről az utcáról’. Feltételezem, hogy ennek használata során hangsúlyosabb az ‘utca’ mint HÁTTÉR megjelölése az ÖSVÉNY a kifejezésénél. Emellett szól az érv, miszerint az egyértelműen HÁTTÉR kifejezésére szolgáló névutók tövei megegyeznek az azonos jelentésű helyhatározószók tövével (ld. Wagner-Nagy 2019: 153). A főnévből létrejött határozószók tehát talán valamilyen felszín fejeznek ki (például azt, amelyből ezeket képezték), a megfelelő alakjuk pedig a felszín és a MOZGÓ TÁRGY viszonyától függ. A pronominális eredetű határozószók esetén a HÁTTÉR pontos mibenléte kontextusfüggő, a *tə*- ‘oda, ott, onnan’ tőhöz hasonló lexémák deiktikus jelentéssel rendelkeznek. E feltételezés bizonyításához további kutatás szükséges, az viszont biztos, hogy ezek az elemek nem nevezhetők a nganaszan nyelv szatellitjeinek.

Ellenben, ahogy azt Vojter (2023: 25) is megállapította, a nganaszanban a non-finitek MÓDOT kifejező szatellitként használatosak. Wagner-Nagy (2019: 446) szerint van a nganaszanban egy olyan mellékmondat kapcsolódási mód, amelynek funkciója a módhatározók szerepének felel meg. A MÓDOT kifejező határozói mellékmondat általában a főigével egyidejűleg történő eseményt ír le olyan módon, hogy egy vonzatait megtartó infinitívuszt tartalmaz. Ez a mellékmondattípus, illetve az abban szereplő nonfinit ige működik a nganaszanban a mozgásigék esetén szatellitként.

- (23) *mɪəd'ɪ-sɪ* *büü-d'üü-nə*
gyalog.megy-INF elmegy-PST-1SG.R
‘Gyalog mentem el.’ (ChNS_080302_Bear_nar.007)

Mindennek tekintetében megállapítható, hogy a nganaszan a szemantikai osztottsága ellenére szintaktikailag egy teljesen igei keretű nyelv.

3. Aspektus és telicitás a mozgásigék vonatkozásában

Az előző fejezetben összegyűjtöttem a mozgásigék listáját, és Talmy elméleti keretének (2000) szempontjából csoportosítottam azokat. A vizsgálatom eredményei eddig a pontig a korpuszban való előfordulások kontextusának megfigyelésére alapulnak, kutatásom során azonban észrevettem a kontextusnál konkrétabb szempontokat, amelyek a nganaszan esetében

hozzájárulnak az egyes igék pontosabb megismeréséhez és kategorizálásához. Megállapítottam, hogy az igék aspektuális és telicitást érintő tulajdonságai segítséget nyújthatnak abban, hogy nagyobb bizonyossággal lehessen eldönteni egy-egy igéről, hogy milyen többletjelentéssel rendelkezik.

3.1. Az aspektus és a telicitás általánosságban

Kiefer (2006: 15-6) az aspektust a mondat belső időszerkezeteként írja le, amely nem a beszédidővel van összefüggésben, hanem „az események, történések, folyamatok időbeli lefolyásának módját jelöli”. Tenny (1994: 3) szerint ez vonatkozhat például annak a tartósságára vagy gyakoriságára. Az *olvas* és az *elolvas* igék például eltérő időbeli lefolyást jelölnek: amíg az előbbi a cselekvés folyamatosságát és nem lezártságát, az utóbbi annak befejezettségét, eredményességét foglalja magában (2006: 22). Látható tehát, hogy a két ige magában foglal egy, egymástól eltérő belső időszerkezetet: ezt nevezi Kiefer aspektusnak. Ahogyan a példákban is, az ige aspektusa lehet folyamatos (imperfektív) vagy befejezett (perfektív). A folyamatos igék jellemzője, hogy olyan cselekvést vagy eseményt fejeznek ki, amelyek a mondatban szereplő időtartomány során is fennáll, azaz a cselekvés vagy esemény nem tekinthető befejezettnek. Ezzel ellentétben a befejezett igékben foglalt cselekvés vagy esemény az időtartomány során nem áll fenn, hanem azt megelőzően ért véget (2006: 23).

A mondataspektus „a mondat belső időszerkezete” (2006: 26). A mondat aspektusát, ahogy az a magyarra is jellemző, nem kizárólag az ige, hanem a mondat különböző komponensei (pl. időhatározó, tárgy) is meghatározhatják – ilyen esetben a mondataspektus kompozicionális (2006: 25). Azonban, egyes nyelvek esetén felmerül az igeaspektus fogalma, amely „az ige [...] jelentésének hozzájárulása a mondat belső időszerkezetéhez, aspektusához” (2006: 26). Erre tipikus példa az orosz, amelyben az igék önmaguk két csoportra oszlanak aspektus alapján (Ferrell 2015: 104–105), és imperfektív-perfektív ige párokat alakítanak ki (pl. *pišet* ’ír’ – *napišet* ’megír’). A szláv nyelvekre jellemző, hogy már az igék szintjén eldől a mondat aspektusa is, emiatt pedig a mondataspektus sem lesz kompozicionális (Kiefer 2006: 26). A nganaszan aspektuális jellemzői miatt (l. következő fejezet) dolgozatomban az igeaspektusról lesz szó.

A másik, dolgozatomhoz releváns téma a telicitás; ennek fogalma egy olyan oppozíciót foglal magában, amely a cselekvés határpontjának jelenlétéből vagy hiányából származik. Telikus igék vagy igei szerkezetek azok, amelyeknek van határpontjuk, amelynek elérésekor a cselekvés, történés sikeresen véget ér, atelikusak pedig azok, amelyeknek nincs (Kiefer 2006: 67). A tárgyalt jelenségről író szakirodalmak terminológiája egyébként nem egységes (l.

Kotroni 2014: 53–54): Tenny (1994) delimitált és nem-delimitált igéket és szerkezeteket különít el a telikus és atelikusak helyett. Amíg a telikusság a cél jelenlétét feltételezi az eseményben (1994: 5), addig a delimitáltság a végponttét (1994:4); a két fogalom azonban maga Tenny értelmezése szerint is összefügg (1994:5), így dolgozatomban egy jelenséggént foglalkozom velük telicitás elnevezés alatt.

A téma ismertetéséhez fontosnak tartom ismertetni Jackson (1990: 13) vizsgálati szempontját, aki az akciónak négy csoportját különbözteti meg: aktivitások, pillanatnyi tevékenységek, teljesítmények és tranzicionális tevékenységek⁷. Ehhez hasonló felosztást készített Vendler is, aki statívákra, aktivitásokra, teljesítményekre és teljesítésekre⁸ csoportosította az igéket (1967). A kutatási témámhoz ezek közül két kategória releváns, mégpedig az aktivitás és a tranzicionális tevékenység (utóbbi Vendler 1967: teljesítés). Az aktivitás rendelkezik időbeni tartóssággal (Tenny 1994: 4-5, Jackson 1990: 14), azonban lezárultával nem születik semmilyen eredmény vagy teljesítmény. A tranzicionális tevékenység (teljesítés) lezárulta eredménnyel jár, azonban ennek nincsen időbeni tartóssága (Jackson 1990: 14). Smith (1991, idézi Kotroni 2014: 85) szerint az aktivitások atelikusak, a teljesítések telikusak (Tenny 1994: 5: nem-delimitáltak és delimitáltak). Ezek a csoportok többek között azért fontosak, mert a megfelelő kategorizációval könnyebben vizsgálhatóak az egyes igék a témámhoz releváns szempontokból: szövegkörnyezet nélkül is megállapítható, hogy a *fut* ige önmagában egy aktivitást jelöl, amely egy atelikus tevékenység, ezzel ellentétben a *megérkezik* időbeli és végpontot érintő tulajdonsága alapján telikus teljesítésnek tekinthető. Az említett példák bemutatják a különbséget az inherensen atelikus és telikus igék között. Dolgozatomnak nem célja az igék jacksoni (1990) elmélet alapján történő átfogó kategorizációja, azonban a kezdeti hipotézis kidolgozásához érdemesnek tartom a megemlítését.

Az igék kerülhetnek olyan szerkezetekbe, amelyek az inherens (a)telicitásán változtatni tudnak, ld. a *fut* ige esetében a *Tegnap futottam egy kilométert* (Söder 2001: 33) mondat. Söder ez alapján megállapítja (2001: 33), hogy noha az akció kifejezésében az igének jut a legnagyobb szerep, az igei szerkezet egyéb összetevői is részt vehetnek a határpont meghatározásában (ld. az *egy kilométert* határozó). Noha dolgozatomban említtem az ilyen szerkezetek jelenlétét is, a csoport elemzésének szempontjából érdekesebbnek tartom inkább az inherens tulajdonságokat vizsgálni, így a későbbiekben ezen lesz a nagyobb hangsúly.

Fontos, hogy a telicitás fogalmát elkülönítsük az aspektustól, ugyanis ez a két dolog egymástól független is lehet. Az angol *arrive* ‘éppen jön’ pillanatnyi esemény, és gyakran

⁷ Angol terminusok: activities, momentary acts, accomplishments és transitional acts (Jackson 1990).

⁸ Angol terminusok: statives, activities, accomplishments és achievements (Vendler 1967)

befejezett aspektusban használják ‘éppen megjött’ jelentésben, de előfordulhat folyamatos aspektusban is ‘éppen érkezik’ jelentésben (Kiefer 2006: 68). A határpont tekintetében viszont mindkét előfordulásában telikus az ige, ugyanis egyik aspektusban sincs olyan olvasata, amely szerint a cselekvés nem érne véget abban a pillanatban, ahogy a cselekvő megjelenik azon a ponton, amely felé igyekszik. Kiefer szerint (2006: 68) a magyarban nem érdemes elkülöníteni az aspektust és a telicitást egymástól, azonban ez nincs így a világ összes nyelvében. Ezt bizonyítja az is, hogy az akciócsoportok esetében, noha a korábban említettek szerint az aktivitás atelikus, a teljesítés pedig telikus (Smith 1991, Tenny 1994), aspektus tekintetében ezek a kategóriák nem különülnek el ennyire: igaz, a teljesítés kizárólag perfektív, viszont az aktivitás Lindvall szerint (1997:208) lehet mind imperfektív, mind perfektív.

3.2. Aspektus és telicitás a nganaszanban

A nganaszanban az igeaspektusnak nemcsak a mondataspektusban, hanem az ige ragozásában, valamint a mondat külső időszerkezetének meghatározásában is nagy szerepe van (Wagner-Nagy 2019: 222). Az igék aspektusa lexikális szinten meghatározott, azaz ezek vagy imperfektívek, vagy perfektívek lehetnek. Utóbbiak alkotják az igék nagyobb részét. Csupán néhány képes mindkét aspektust kifejezni, a biaspektuális igék száma nagyon alacsony. Az igeaspektus jelentősége leginkább az aorisztoszbán jelentkezik, ami egy neutrális igeidő, amelynek pontos időbeni elhelyezkedése az ige aspektuális tulajdonságától függ. Az aorisztosznak nem egy konkrét jele van, hanem a perfektív és imperfektív igék esetén eltérő koaffixumok jelölik, amelyek ezen igeidő esetén kerülnek az igeigékre a személyragokat megelőzve.

A perfektív igék tövéhez aorisztoszbán először a *-ʔa* koaffixum, illetve annak valamely más formája (*-ʔa*, *-ʔi*, *-ʔia*) kapcsolódik, ezt követi a személyrag. A *konid'i* ‘megy’ ige például a következőképpen néz ki aorisztoszbán, szubjektív ragozásban, első személyben: *kona-ʔa-m*. Amennyiben perfektív ige van aorisztoszbán, a mondat a közelmúltra vonatkozik: a *kona-ʔa-m* fordítása ‘elmentem’ lesz. Ebbe a csoportba általában olyan igék tartoznak, amelyek valamilyen változást foglalnak magukban, például: *kotud'a* ‘megöl’, *t'ims'əd'a* ‘eltűnik’. Befejezett igék képezhetőek folyamatos igékből az inchoatív (valaminek a kezdőpontját jelöli) vagy a rezultatív (eredményt jelöl) használatával: *hisil'əs'i* ‘nevetni kezd’ (Wagner-Nagy 2019: 222–224).

Az imperfektív igék koaffixuma a *-NTU* és annak allomorfjai, például a *nilid'i* ‘él’ ige E/1. szubjektív ragozásban *nili-ti-m* (a *-ti-* elem). Amennyiben a folyamatos ige felveszi az aorisztoszi koaffixumát, jelen idejű cselekvést, történést fejez ki, tehát a *nili-ti-m* fordítása ‘élek’. A statikusságot, állandó tulajdonságot vagy annak hiányát kifejező igék általában

imperpektívek: *ηəðusi* ‘látszik’, *isʲa* ‘lenni’, *ńantidʲi* ‘hasnolónak lenni’; a statikus szuffixummal ellátott, eredetileg perfektív ígék, amelyeket a szakirodalom statikus ígéknek nevez, imperpektív módon viselkednek. A befejezetlen ígék csoportjában találhatók frekventatív képzővel ellátott ígék is, például a *dʰoðürsʲa* ‘jár’ (Wagner-Nagy 2019: 224–225).

A biaspektuális ígék tövéhez kapcsolódhat perfektív és imperpektív koaffixum is, ezáltal aorisztoszbán kifejezhetnek a közelmúltban és a jelenben zajló eseményeket is. A *hūaŋkudʰa* ‘berúg’ például egy ilyen íge: *hūaŋka-ʔa-m* ‘berúgtam’ és *hūaŋku-tu-m* ‘részeg vagyok’ (Wagner-Nagy 2019: 225).

A szakirodalom a telicitásról vagy a delimitáltságról a nganaszban nem ír, így a mozgásigéken alapuló megfigyeléseim tulajdonképpen a jelenség általános leírása szempontjából is fontos. Nemcsak a mozgásigék többletjelentésével kapcsolatban, hanem aspektus és a telicitás összefüggéseiről sincs konkrét előzetes ismeret. Ennek oka akár az is lehet, hogy a telicitás pusztán korpuszalapú vizsgálata igencsak bonyolult feladat lehet, például mert közel sem biztos, hogy minden lehetséges telikus szerkezet felbukkan az összegyűjtött anyagokban. Kutatásom során az inherens, íge szintjén jelenlévő telicitás viszont a kontextus alapján megállapíthatónak bizonyult, ezáltal a tervezett kutatás elvégzése lehetséges volt.

3.3. Az aspektus szerepe a nganaszban mozgásigék kategóriájában

A mozgásigék többletjelentésének elemzése alatt feltűnt, hogy az ígék aspektuális tulajdonsága összefüggésben áll a lexikalizált szemantikai elem mivoltával. Hipotézisem szerint a perfektivitás kapcsolatban van az ÖSVÉNY többletjelentés kifejezésével a nganaszban mozgásigék esetén, így feltételeztem, hogy az ígék aspektuális tulajdonságainak ismerete segíthet a korábban prezentált szemantikai kategorizáció pontosabb és konkrétabb megindoklásában.

A hipotézis arra a megfigyelésre épül, hogy az ÖSVÉNY többletjelentését magukban foglaló ígék korpuszbéli előfordulásaik alapján kivétel nélkül perfektív aspektusúak – igaz ez a deiktikus (24, 25), illetve a nem-deiktikus (25) ÖSVÉNY-igékre, sőt, még a több, köztük az említett szemantikai elemet lexikalizáló hibrid ígék esetére is (26).

- (24) *təgətə-ndi* *ηonəi-ʔ* *bii-ʔiā-gəj* *tə-gəj*
 utána-2DU még.egy-ADV elmegy-PF-3DU.S az-NOM.DU
ni-sidʰə-gəj
 nő-REC-NOM.DU
 ‘Ezután a házaspár elment.’ (KH_960811_TwoWomen_flkd.025)

- (25) *tə-tə* *ŋon'd'i-ʔə.* *ma-tud'a*
hát-hát *kimegy-PF.[3SG.S]* *sátor-GEN.SG.3SGALL.[LATADV]*
kona-ʔa *n'emɪ-ntɪ* *d'a*
megy-PF.[3SG.S] *anya-GEN.SG.3SG* *ALL.[LATADV]*
 'Hát, kiment. Hazament az anyjához.' (JSM_060901_Relationship1_nar.095–096)
- (26) [...] *tə-l'ia-ni* *tahariāa* *ŋuʔəiʔ* *n'erbiā-ʔku*
 [...] *that-LIM-LOCADV* *most* *egy.[NOM.SG]* *állatször-DIM.[NOM.SG]*
i-s'a *hüələ-ra-ʔi-ðə-u*
lenni-INF *fúj-PASS-PF-3SG.R-EXCL*
 '[...] most meg gyapjúvá változott, és a szél elfújta.' (TKF_990812_EvilSpirit_flkd.523)

Ez azt jelenti, hogy az ÖSVÉNYT inherensen csak a perfektív aspektusú igék tudják kifejezni. Az ÖSVÉNY- (illetve hibrid) igék, amennyiben aorisztosban használják, a múltban történt cselekvésre utalnak, ami csak valamilyen imperfektivizáló képzővel változtatható meg. A korpuszban előfordul, hogy az alapvetően perfektív (ÖSVÉNY- és hibrid) igékre rákerül egy IPFV-nek jelölt *-NTƏ* szuffixum, amely azáltal, hogy az ige aspektuális tulajdonságát is megváltoztatja (Wagner-Nagy (szerk.) 2002: 133), aorisztosban a jelen időre tudja azt vonatkoztatni.

- (27) *basa-huān-sa* *koni-ʔki-ʔə-m* *əm-ə* *d'ali* *mintiāgəni*
vadászik-INT-INF megy-RES-PF-1SG.S ez-ADJZ nap valószínűleg
maðajt'ü-tə-rə *tu-t'ə-tu* [...]
vendég-DST-NOM.SG.2SG jön-IPFV-PRS.[3SG.S] [...]
‘Megyek vadászni, és valószínűleg jön egy vendég [...]’
(ChND_041212_Girl_flkd.144)

A korpuszban marginális számban jelentkeznek perfektív és egyébként teljes mértékben a perfektivitás szabályai szerint ragozódó igék olyan előfordulásai, amelyek esetén azok imperfektív koaffixumot kapnak bármiféle imperfektivizáló képző nélkül. Ez nemcsak a mozgásigék, hanem összességében bármilyen ige tekintetében szokatlan. Az ilyen példák azonban nem azt jelentik, hogy az adott ige esetleg biaspektuális lenne, hiszen ez egyrészt nagyon ritka jelenség, másrészt az imperfektív koaffixummal való előfordulás száma marginális a perfektívhez képest, így ez nem ad alapos okot a biaspektualitás feltételezésére.

Valentin Guszev és Wagner-Nagy ezen kérdésem azzal a válasszal illeték, hogy az előfordulások szövegeinek adatközlői nagyrészt volocsankai beszélők voltak, ők pedig olykor a perfektív igéket is használják imperfektív koaffixummal minden további nélkül, ez pedig megfelelő magyarázat lehet a problémára. Megemlítendő, hogy a korpuszban szereplő szövegekben ilyen számban akár a hibázás lehetősége is fennáll, így ezek az előfordulások nem mérvadók a hipotézis megcáfolásában.

A MÓDOT kifejező igék ellenben általában imperfektív módon ragozódnak.

- (28) *taharîai?* *d'üarakə-?* *tuu-ʔə-?*
 most nyenyec-NOM.PL jön-PF-3PL.S
in's'üöü-nd'əi-? *d'üarakə-?*
 szán.[VBLZ]-PRS.EXCL-3PL.S Nenets-NOM.PL
 'Aztán megjelentek a nyenyeccek, rénszarvassal utazva jönnek.'
 (ChND_99_War_flkd.006)

Azonban bizonyos esetekben ez kevésbé egyértelmű, ugyanis egyes igék lehetnek perfektívek és imperfektívek is. A *hojkis'a* 'fut' ige esetében a korpuszban mindkét aspektus megjelenik. A következő (29 és 30) mondatokban ez az ige imperfektív aspektusú, amire a PRS-nek glosszázott koaffixum utal.

- (29) *turku-məni* *bəra-məni* *D'ajka-ŋku*
 tó-PROL.SG part-PROL.SG Djajku-DIM.[NOM.SG]
hojkü-tü [...] fut.[STAT]-PRS.[3SG.S] [...] 'Djajku fut a tóparton [...].'
 (ChND_0412_Djajku_flkd.003)

- (30) *tə-mənu* *ŋuəli* *malə-tu* *d'a*
 az-PROLADV biztosan sátrat.épít-NMLZIPF.[GEN.SG] ALL
n'üə-? *kuniʔia-ria-məni* *hojkü-r-kə-ndu-?*
 gyerek-NOM.PL hogyan-LIM-PROL.SG fut-FRQ-ITER-PRS-3PL.S
bið-ə *huur-sibi?*
 víz-EP.[ACC.SG] keres-INF
 'A sátor felépítése után a gyerekek szaladgálnak vizet keresve.'
 (ChNS_080214_Wandering_nar.020)

A fordítás alapján látható, hogy az ige ezekben a mondatokban imperfektív koaffixummal szerepel, és nem foglalja magában semmilyen ÖSVÉNY jelentését, csupán a mozgás MÓDJÁT.

Ezzel ellentétben, a következő mondatban az ige perfektív koaffixummal rendelkezik, és a közelmúltra utaló cselekvést jelöl.

(31) <i>təti-rə</i>	<i>taharīaa</i>	<i>lakariariāi?</i>	<i>təs'iaðə</i>
az-NOM.SG.2SG	most	hirtelen	most
<i>hojməgə</i>	<i>d'er-məəni</i>	<i>ku-məəni</i>	
sötétség.[GEN.SG]	közép-PROLADV	melyik-PROLADV	
<i>tə-məəni</i>	<i>hojka-ʔi-ðə</i>		
az-PROLADV	fut-PF-3SG.R		

‘Nagyon hirtelen elfutott a sötétben.’ (TKF_061105_FoxFosterling_flk.203)

Az imperfektív (29, 30) és a perfektív (31) mondat között az a különbség, hogy noha első pillanatra ugyanaz az ige szerepel bennük, a tövek valamennyire mégis eltérnek. A (29) mondatban a ‘fut’ ige tövében egy statikus képző szerepel, amely azt mutatja, hogy ez tulajdonképpen egy statikus ige, amelynek a ragozása imperfektív aspektus szerint történik. A következő mondatban ehhez még egy frekventatív és egy iteratív képző is kapcsolódik. Ezzel ellentétben a perfektív koaffixumos előfordulás nem rendelkezik semmilyen akcióminőség-képzővel. Mindez azt jelenti, hogy a *hojkis'a* ige alatt tulajdonképpen több igető értendő: van egy perfektív tő (ennek szótári alakja a *hojkud'a*), illetve egy statikus képzőt magában foglaló imperfektív tő (*hojküs'a*), amihez kapcsolódhat még más, például frekventatív vagy iteratív képző (29), amelyek a cselekvés gyakoriságában, illetve időtartamában tartalmaznak eltérést a pusztán statikus képzős tőtől.

A szöveggörnyezetekből kiderül, hogy az ilyen, imperfektív és perfektív tővel is rendelkező igék gyakran abban is különböznek, hogy amíg az imperfektív változatuk valóban csupán MÓD-jelentést foglal magában, a perfektivitással az azonos jelentésű igék deiktikus ÖSVÉNY-jelentéssel bővülnek. A ‘fut’ ige esetében a perfektív *hojkud'a* ige a szöveggörnyezetük alapján gyakran ‘a beszélőtől ellentétes irányba’ jelentést foglal magában, ahogyan azt a korábbi (31) mondat is példázza. Ez nyilvánvalóan teljes szöveggörnyezetben egyértelműbben észrevehető. Az imperfektív alakokra ez nem jellemző, amit nemcsak a szöveggörnyezet, hanem az imperfektív tő statikus képzővel való ellátottsága is bizonyít. A statikus képző Wagner-Nagy (szerk. 2002: 132) szerint kifejezetten mozgásváltozást leíró igékhez kapcsolódó szuffixum, amely ezekből állapotigét képez, ezek ezáltal imperfektív aspektusú igeként

viselkednek. Noha példáiban nem pont mozgásigéket, hanem testtartás(változás)igéket mutat be (*ηomtása* ‘leül’ → *ηomtüsá* ‘ül’), valószínűleg ilyesmi figyelhető meg ennél a dolgozatomban bemutatott ‘fut’ igénél is. Ahogy a (29) példában látható, a statikus képzőt magában foglaló imperfektív verzió a futásnak az „állapotszerűbb” eseményét jelöli, amelynél a folyamaton van a hangsúly, azaz, hogy a MOZGÓ TÁRGY éppen futás formájában megvalósuló mozgásban van. A perfektív verzió ellenben nagyobb hangsúlyt fektet az ÖSVÉNYEN történő változáson, amely a mondatban szereplő időtartomány előtt már befejeződött. Ezáltal feltételezhető – és példamondatokkal igazolható –, hogy a perfektív, statikus képző nélküli változat olyan jelentéssel rendelkezik, ami a magyarban az ‘elfut’ fordítással adható leginkább vissza.

Hasonlóan működik a ‘vándorol’ jelentésű ige is, amelyet a következő két mondat példáz.

- (32) *təniʔiā* *miŋ* *suəd'-ü-gə-tu-muʔ*
 szóval mi.[NOM.SG] vándorol-EP.[STAT]-ITER-PRS-1PL.S/O
huu-ʔuā
 később-LATPRON
 ‘Így vándoroltunk előtte.’ (ChND_041213_Reminiscence_nar.026)

- (33) *suəd'-ü-ʔə-ηuðu-ʔ*
 wander-EP-PF-DEF-3PL
 ‘Elmentek/elvándoroltak.’ (KH_960811_TwoWomen_flkd.017)

Mindez azt bizonyítja, hogy azok az igék esetén, amelyek a MÓD többletjelentésével rendelkeznek, és az imperfektív alakjuk tulajdonképpen a statikus igék csoportjába sorolhatók, a perfektív fő használata egyfajta stratégia a MÓDON kívül a deiktikus ÖSVÉNY inherens kifejezésére (34), ezáltal tulajdonképpen befejezetten hibrid igeeként funkcionálnak. A statikus MÓD-igéket érintő eredmény, miszerint a perfektív alakjuk ÖSVÉNY kifejezésére is képes, szintén alátámasztja hipotézisem, miszerint az ÖSVÉNY és a befejezett aspektus kapcsolatban állnak.

- (34) *təti-rə* *taharīaa* *hojka-ʔa* *i-bahu*
 az-NOM.SG.2SG most fut-PF.[3SG.S] létige-NAR.[3SG.S]
 ‘Azt mondják, elfutott.’ (MDN_97_War1_nar.041)

Megemlítendő, hogy amennyiben a MÓDOT kifejező igék perfektivizációja csupán valamilyen inchoatív-rezultatív szuffixum által történik, az nem feltétlenül tesz hozzá addicionális deiktikus ÖSVÉNY-jelentést az ige inherens MÓD-jelentéséhez. A ‘jár’ jelentésű ige a korábbi (7) példában imperfektív frekventatív képzővel, a (35)-ben pedig az inchoatív miatt perfektív koaffixummal szerepel. Ebben az esetben a perfektív fő alkalmazása nem az ÖSVÉNY kifejezésének funkciójában szerepel az igén, hanem csupán definíciója szerint, a cselekvés kezdetének hangsúlyozására (Wagner-Nagy 2002 (szerk.): 134). A befejezettség a cselekvés elkezdésére vonatkozik, azonban maga a MOZGÁS továbbra is inkább folyamatként, mint befejezett helyváltoztatásként jelenik meg.

(35)	<i>n'üə-mə</i>	<i>ŋonəə</i>	<i>n'i-ŋi</i>	
	gyerek-NOM.SG.1SG	még.egy.[NOM.SG]	NEG-INTER.[3SG.S]	
	<i>kuə-ʔ</i>	<i>əɾəkəɾə-məni</i>	<i>ŋuə-t'ü</i>	<i>ŋəði-ʔə</i>
	meghal-CNG	gyönyörű-ADV	láb-ACC.PL.3SG	talál-PF.[3SG.S]
	<i>tə-ə</i>	<i>d'üðü-l'i-ʔə</i>	<i>kurəguj</i>	
	az-ADJZ.[NOM.SG]	jár-INCH-PF.[3SG.S]	még	
	<i>n'aagi-m-i-ʔə</i>			
	jó-TRL-EP-PF.[3SG.S]			

‘Mert a fiam felkelt, talpra áll és elkezdett járni.’ (KES_080726_Family_nar.071)

Amint említettem, azoknak az igéknek, amelyeket az előző fejezetben MOZGÁS + ÖSVÉNY kategóriába soroltam, is lehet képzett, jelen időben használatos, sokkal ritkábban előforduló imperfektív alakjuk. Ezek abban különböznek a ‘fut’-jellegű MÓD-igéktől, hogy ezeknek az imperfektív alakjaik sem tartalmazzák magukban a MÓD többletjelentését, és az ÖSVÉNY sem tűnik el belőlük az imperfektív használat során. Így tehát a két csoportra osztás a magában foglalt szemantikai elem alapján továbbra is érvényes. Viszont, az aspektuális kettősség miatt megállapítható, hogy az eddig felsoroltaknál több igetővel számolhatunk. Ez vonatkozik az ágéntív és nemágéntív igékre is, így az ÖSVÉNYT tartalmazó alakok alapvetően mind perfektívek, a MÓDHOZ soroltak pedig imperfektívek, ám több, főleg statikus igének létezik ellentétes aspektusú alakja is. A MOZGÓ TÁRGY inherens jelenléte és az aspektus között nem található összefüggés, a fejezetben emiatt nem került ez az elem részletes kifejtésre. A dolgozat végén szereplő táblázatban az igék több alakját csupán egy alakjuk képviseli.

3.4. A nganaszan mozgásigék és a telicitás

Kutatásom utolsó témaköre a telicitás, amelyről szintén azt feltételeztem, hogy az ÖSVÉNY többletjelentéssel áll összefüggésben. Kutatási kérdésem tulajdonképpen az összefüggés mértéke, tehát az, hogy minden ÖSVÉNY-ige telikus-e, vagy ez csak a csoport bizonyos részére vonatkozik. A vizsgálat eredményeként várhatóan a telicitás és az aspektus viszonyát is részletesebben bemutatom. Munkám során a telicitás szempontjából is elsősorban az inherens tulajdonságokra fókuszálok.

Söder (2001) korábban beszélt végpontosságról a mozgásigékkel való összefüggésben, és többek között a már említett jacksoni (1990) akciótípusok csoportosítását alkalmazva létrehozott egy Talmyétól eltérő szempontrendszert ezen lexikológiai kategória vizsgálatára, amelyet három finnugor nyelven keresztül mutatott be. Noha Söder vizsgálati módszerének teljes bemutatása meghaladná ezen dolgozat kereteit és terjedelmi korlátait, érdemes megemlíteni, hogy csoportosításában nem csupán a MÓDOT és az ÖSVÉNYT különítette el többletjelentésként, hanem ezeken belül is több alcsoportot létrehozott. Figyelmet fordított az ÖSVÉNYT kifejező igék megkülönböztetésére az alapján, hogy az útvonal forrását vagy célját fejezi ki. Ez hozzájárul a mozgásigék szemantikájának mélyebb megértéséhez, ezáltal segíthet a telicitással kapcsolatos kutatási kérdésem megválaszolásában, ahogyan azt a további bekezdésekben részletesebben bemutatom.

Amennyiben az ÖSVÉNY-igék csoportját vizsgáljuk, feltűnik, hogy a bennük kifejezett útvonal nem minden esetben ugyanolyan. A *tujś'a* ‘megérkezik, jön’ vagy a *čiid’i* ‘bemegy’ jelentésű igében a kiindulópont hangsúlytalan, de a célpont, amely az előbbi esetén ‘a beszélő közelébe’, utóbbinál pedig ‘be’, igencsak hangsúlyos.

(36) <i>təti</i>	<i>kojkə-mə</i>	<i>koli-ʔ</i>	<i>tuj-hüʔ</i>
az.[NOM.SG]	bálvány-NOM.SG.1SG	hal-NOM.PL	jön-COND
<i>n'agi-gə-ti-mə</i>	<i>koli</i>	<i>d'ir-təni</i>	
töröl-ITER-PRS-1SG.O	hal.[GEN.SG]	zsír-LOC.SG	
<i>babi-ʔ</i>	<i>tuj-hüʔ</i>	<i>babi</i>	<i>d'ir-təni</i>
rénszarvas-GEN.PL	jön-COND	rénszarvas.[GEN.SG]	zsír-LOC.SG
[...]			
[...]			
‘Halzsírral kentük a bálványt, amikor hal jött, rénszarvaszsírral, amikor rénszarvas jött[...].’ (KECh_080224_Idol_nar.018)			

Ezzel ellentétben, a *büüd'a* ‘elmegy’ elsősorban azt emeli ki, hogy a kiindulópont hol helyezkedik el, a pontos cél az ige jelentésében nem jelenik meg.

- (37) *tahariāa timiniā-küə büü-gəl-ə-ði*
 most most-EMPH elmegy-TEMP-EP-IMP.2SG.R
 ‘Most elmehetsz [innen].’ (MVL_080304_TwoMeryde_flk.330)

Az ÖSVÉNY-igék ezen két csoportja alapján meghatározható, hogy közülük melyik rendelkezik telikus és melyik atelikus inherens jelentéssel. Azok, amelyeknél a célpont a hangsúlyos, telikus igéknek számítanak, ugyanis ezek esetében a cél végpontként funkcionál, hiszen ennél tovább nem fog zajlani a cselekvés. Amennyiben a MOZGÓ TÁRGY megérkezik, megjön a beszélő közelében lévő, kontextusban jelölt pontra (*tujs'a*), vagy amint belép a megjelölt helyre (*čiid'i*), az adott cselekvés mindenképpen véget ér, és nem folytatódik tovább. Amint a példák mutatják, ezek az igék közé tartoznak deixist magukban foglaló igék (*konid'i* ‘megy’, *tujs'a* ‘megérkezik, jön’, *čüüd'a* ‘ér, megérkezik’, *hokələsi*– ‘átmegy, átjut’, *nogusa* ‘közelebb jön’), valamint a deixist nem magukban foglaló igék (*čiid'i* ‘bemegy’, *ɲonsisa*, *barkuðasa* ‘megjelenik, kiugrik’, *məntəusa* ‘megkerül’, *ɲətumsa* ‘megjelenik’, *beris'i* ‘elmegy mellette’, *čəlhəd'i* ‘beleesik’, *čijkuðasa* ‘befut, gyorsan bemegy’, *təud'i* ‘felszáll’, *t'imsü*– ‘eltűnik’, valamint *tajkuðasa* ‘keresztülmegy’ és *hursəd'i* ‘visszatér’).

- (38) *mað-ə-ʔ ɲətum-i-ʔə-ʔ mað-ə-ʔ*
 sátor-EP-NOM.PL megjelenik-EP-PF-3PL.S sátor-EP-GEN.PL
kad'a t'üü-ʔə
 közel.[LATADV] ér-PF.[3SG.S]
 ‘Sátrak jelentek meg, a sátorhoz közel érkeztek.’
 (ChND_080729_Berizenaa_flks.003)

A nemágentív igék közül a *čəlhəd'i* ‘beleesik’ egyértelműen telikus, a másik három ‘esik’ ige nem teljesen egyértelmű, de valószínűleg ezek is rendelkeznek határponttal. Emellett több, MOZGÁS + TÁRSESEMÉNY + ÖSVÉNY jelentésű ágentív ige is telikus: *büübtüs'a* ‘küld, elvitet, továbbít’, *čiid'a* ‘elrejt’, *tojbusa* ‘elszállít, hoz, elhurcol’, *sohərusa* ‘ledob’, *səɲɪbtisi* ‘elrejt valamibe’, *ɲonsəðusa* ‘kivisz’, *mənəgəčud'a* ‘leejt, ledob’, *mütəməsa* ‘küld’, *čüürüs'a* ‘küld, visz, vezet’, *biəbtu*– ‘keresztülfúj’ és *bəərusa* ‘eldob, keresztülvisz’.

Mivel ezek mind ÖSVÉNYT magukban foglaló igék, így egyértelmű, hogy alapvetően perfektívek, azonban a korpuszban található olyan előfordulás, amely az imperfektívképző segítségével befejezetlen aspektust kap.

- (39) [...] *hojmin-ti takəə*
 [...] sötét.van-PRS.[3SG.S] az.távoli.[NOM.SG]
bəndi-bta-a-ʔku-tu t'ii-tə-si
 kint-SRLAT-ADJZ-DIM-NOM.SG.3SG bemegy-IPFV-INF
surhə-bi-ʔi-ðə təti kobtuā-rbaʔa
 lehajol-DRV-PF-3SG.R az.[NOM.SG] lány-AUG.[NOM.SG]
 ‘[...] sötét van, befelé jövet lehajtotta a fejét az a lány.’
 (JDH_000901_DolganChief_flkd.104)

Látható, hogy itt imperfektív alakban szerepel az egyébként perfektív ige, ez azonban nincs hatással az inherensen adott telicitására: noha itt a MOZGÁS folyamatként jelenik meg, nem a mondat időtartománya előtt lezárult eseményként, az akkor is véget ér a belépés időpontjában, ezáltal az ige telicitása az aspektustól függetlenül nem változik.

Az előző csoporttal ellenben azok az ÖSVÉNY-igék, amelyek a mozgás forrásáról, kiindulópontjáról tartalmaznak információt, nem fejeznek ki semmilyen határpontot, amelynél mindenféleképpen véget ér a cselekvés. A *büüd'a* ‘elmege’ jelentésű ige esetén tudjuk, hogy a MOZGÁS a beszélő közelében kezdődik, és a perfektív aspektus miatt egyértelműen azt is, hogy ez már befejeződött. Azonban azt, hogy mi az a pont, amelynek elérésével befejeződik az „elmenés” tevékenysége, nem tudhatjuk pontosan anélkül, hogy valamilyen addicionális elem jelölne azt. Emiatt vizsgálatom alapján ezek az igék inherensen atelikusak.

A MÓDOT kifejező és a semmilyen többletjelentéssel nem rendelkező igék szintén atelikusak. Ezek az ÖSVÉNYT kifejező telikus igékkel ellentétben, amelyek a tranzicionális tevékenységek kategóriájába illenek bele, inkább az aktivitás csoportjának tagjai. Az MÓD-igéknél fontos kiemelni, hogy a perfektív, deiktikus ÖSVÉNYT kifejező alakjuk sem fog telikusságot kifejezni, hiszen elsősorban ‘a beszélőtől el’ irányt fognak kifejezni, ezáltal a kiindulópontot jelölő ÖSVÉNY-igék működésével megfeleltethetőek. Hozzá kell tenni viszont, hogy (elsősorban hely-) határozók segítségével létre lehet hozni telikus szerkezeteket az említett atelikus igék használatával is.

(40)	<i>ouʔ</i>	<i>mii</i>	<i>hejm-i-ʔə-mi</i>	<i>tabtə</i>
	EXCL	mi.DU.[NOM.SG]	megijed-EP-PF-1DU.S/O	is
	<i>ma-ni</i>	<i>d'a</i>	<i>hojka-ʔi-ni</i>	
	sátor-GEN.SG.1DU	ALL.[LATADV]	fut-PF-1DU.R	
	'Megijedtünk, és mi is hazaszaladtunk (elszaladtunk haza).'			
	(ChND_041213_Reminiscence_nar.021)			

Összesítve megállapítható, hogy minden telikus ige perfektív ÖSVÉNY-ige, azonban nem minden ÖSVÉNY-ige telikus, csupán azok, amelyek a mozgás célját fejezik ki. A MÓD-igék atelikusak, beleértve a statikus igéket is, azok aspektusától függetlenül. A telicitás az ÖSVÉNNYEL ezáltal kisebb mértékben függ össze, mint a perfektivitás, a többletjelentéssel való kapcsolat azonban így is megfigyelhető, ez pedig szintén segíthet a mozgásigék kategorizálásában. Minden telikus ige alapvetően perfektív, azonban ezek képző segítségével imperfektivizálódhatnak, és ilyenkor a telikusságukat nem veszítik el, így a két kategória külön kezelendő például a magyarral ellentétben (ld. Kiefer 2006: 68).

4. Összefoglalás

Munkám során összegyűjtöttem minden (56) elemet, amely korpuszbéli előfordulása alapján szárazföldi MOZGÁST kifejező igének bizonyult, és Talmy (2000) elméleti keretét követve csoportosítottam őket az alapján, hogy a MOZGÁS mellett ÖSVÉNY, MÓD vagy MOZGÓ TÁRGY többletjelentéssel rendelkeznek-e. Noha a kategória szemantikai elemzésének tekintetében dolgozatomban nem hozott újdonságot a Vojter-publikációhoz (2023) képest, hiszen eredményeim szintén azt mutatták, hogy a nganaszanban mindhárom elem lexikalizálódhat az igékben, a közel háromszor annyi lexéma vizsgálatának köszönhetően pontosíthattam a már leírtakat, és az egyes igéket sokkal részletesebb elemzéssel tudtam bemutatni. Emellett, cáfoltam az elméletet, miszerint a nganaszan szintaktikailag osztott lenne, és bizonyítottam a nyelv teljes igei keretűségét. Ezáltal a Talmy-féle keretben történő kategorizáció teljesnek mondható. Amiben dolgozatomban valóban újat hozott, az az ÖSVÉNY többletjelentés összefüggése a perfektivitással és a telicitással. Elemzésem azt mutatta, hogy az inherensen ÖSVÉNYT kifejező igék mindegyike perfektív lexikális aspektussal rendelkezik, és csak néhány olyan eset van, amelynek során ezek a perfektív igék imperfektivizáló képző segítségével befejezetlen igékre jellemző módon viselkednek. Ami a MÓDOT kifejező igéket illeti, ezekhez elsősorban az imperfektivitás kapcsolódik, azonban az ide tartozó statikus igék helyzete kissé specifikusabb.

Ezeknek az igéknek az alapalakja perfektív, azonban imperfektív módon viselkednek a statikus képzővel ellátott alakjuk használatakor, a két különböző aspektusú, ám ugyanazt az alapjelentést hordozó fő pedig nemcsak a használt koaffixum tekintetében tér el egymástól, hanem abban is, hogy a perfektív fő esetén az ige jelentésében a MÓD mellett egy addicionális deiktikus ÖSVÉNY („pl. *el*”) jelentés is felbukkan. Mindezekből az szűrhető le, hogy amennyiben egy mozgásige alapvetően perfektív aspektusú, jogosan feltételezhető abban az ÖSVÉNY többletjelentés jelenléte, azonban, ha imperfektív, valószínűleg nem fejezi ki ezt a szemantikai elemet. Ez az elv az előzetes kategorizáció újabb elvégzése, visszaellenőrzése során működőképesnek bizonyult. A befejezett aspektus jelenléte egyetlen esetben nem feltételezi az ÖSVÉNY jelenlétét, akkor, amikor az inchoatív-rezultatív képző segítségével perfektivizálódik egy egyébként imperfektív aspektusú MÓD-ige.

Ami a telicitást illeti, ez is kapcsolódik az ÖSVÉNY kifejezéséhez, ezáltal az elemzésben útmutatóul szolgálhat, azonban határozottan kisebb mértékben, mint a perfektivitás. Csak ÖSVÉNYT kifejező igék rendelkeznek inherens telicitással, így ennek a tulajdonságnak a jelenléte feltételezi az ÖSVÉNY jelenlétét is. Viszont nem minden ÖSVÉNY-ige telikus, hiszen az útvonal kiindulópontját magukban foglaló igék atelikusak. A két jellemző tehát nem feltételezi egymást kölcsönösen, azonban valamennyi összefüggés mégis található. A kiindulópontot jelző igék a szintén atelikus MÓD-igékhez hasonlóan viselkednek a telicitás szempontjából. A mozgásigék kategóriáján is túlmutató eredmény a perfektivitás és a telicitás kapcsolatának megfigyelése: mivel az alapvetően perfektív telikus igék az imperfektivizálás során sem veszítik el telikusságukat, így annak ellenére, hogy alapvetően a telicitás a perfektivitáshoz köthető, a két tulajdonság mégsem feltételezi egymást minden esetben. Ezáltal érdemes őket külön kategóriaként kezelni ebben a nyelvben.

Jackson (1990) és Vendler (1967) háttere egyébként megfelelő útmutatónak bizonyult a fentiek megfigyeléséhez: a MÓD-igék atelikusságuk tekintetében egyértelműen be kategorizálhatóak az aktivitás csoportjába, amelyekről ismert, hogy imperfektívek és perfektívek is lehetnek (Lindvall 1997:208) – elemzésem pontosan ezt az eredményt hozta. Az ÖSVÉNY-igék, amelyek rendelkeznek az útvonal célpontjának jelentésével, egyértelműen tranzicionális tevékenységek, amelyek csak perfektívek lehetnek, ami teljesen igaz, ez csak az imperfektivizáló képző közbeavatkozásával megváltoztatható. Ami az atelikus ÖSVÉNY-igéket illeti, ezek inkább a MÓD-igékhez hasonlóan az aktivitás kategóriájának felelnek meg, azonban a nganaszanban úgy tűnik, az aktivitások ezen alcsoportjára kizárólag a perfektív aspektus jellemző.

ige	ágens	Talmy	MOZGÓ TÁRGY	aspektus	inherensen telikus
<i>hojkis'a</i> ‘fut’	ön- ágentív	MÓD	humán	IPFV	-
<i>nubis'i</i> ‘ugrik’	ön- ágentív	MÓD	non-humán	IPFV	-
<i>təndubs'i</i> ‘lép, megy’	ön- ágentív	MÓD	non-humán	(IPFV)	(-)
<i>d'oðürs'a</i> ‘jár’	ön- ágentív	MÓD	-	IPFV	-
<i>in's'üðüs'a</i> ‘rénnel, szánnal utazik’	ön- ágentív	MÓD	humán	IPFV	-
<i>čabiʔti</i> ‘fut, vágat’	ön- ágentív	MÓD	non-humán	(IPFV)	(-)
<i>suəʔsa</i> ‘migrál, vándorol’	ön- ágentív	MÓD	humán	IPFV	-
<i>miəd'isi</i> ‘gyalog megy’	ön- ágentív	MÓD	humán	IPFV	-
<i>ɲərd'itu-</i> ‘boldogan lépked’	ön- ágentív	MÓD	humán	IPFV	-
<i>čindaʔsa</i> ‘ugrik’	ön- ágentív	MÓD	(humán)	IPFV	-
<i>minsi</i> ‘megy, utazik’	ön- ágentív	-	-	IPFV	-
<i>heðitisi</i> ‘megy, utazik’	ön- ágentív	-	-	IPFV	-
<i>konid'i</i> ‘megy’	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>büüd'a</i> ‘elmegy’	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	-

<i>tujs'a</i> 'megérkezik, jön'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>čiid'i</i> 'bemegy'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>ηonsisa</i> 'kifelé mozog'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>čüüda</i> 'ér, megérkezik'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>barkuðasa</i> 'megjelenik, kiugrik'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>berisi</i> 'elmegy mellette'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>hokəłasi-</i> 'átmegy, átjut, bejut'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>hursəd'i</i> 'visszatér'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>məntəusa</i> 'megkerül'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>ηətumsa</i> 'megjelenik'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>nogusa</i> 'közelebb jön'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>tajkuðasa</i> 'keresztülmegy'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>t'imsə-</i> 'eltűnik'	ön- ágentív	ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>huan̩kə</i> 'elfut, elszökik'	ön- ágentív	hibrid	humán	PF	-

<i>lūmānsa</i> ‘elfut’	ön- ágentív	hibrid	non-humán	PF	-
<i>nuhəd'i</i> ‘elrohan’	ön- ágentív	hibrid	non-humán	PF	-
<i>tamtüʔsa</i> ‘felfelé megy, mászik, felmászik’	ön- ágentív	hibrid	-	PF	(+)
<i>čijkuðasa</i> ‘befut, gyorsan bemegy’	ön- ágentív	hibrid	-	PF	+
<i>təud'i</i> ‘felszáll’	ön- ágentív	hibrid	-	PF	+
<i>n'eləga–</i> ‘lecsúszik’	ön- ágentív	hibrid	(humán)	PF	+
<i>d'eðimis'i</i> ‘leesik’	non- ágentív	ÖSVÉNY ÉS MÓD	-	PF	(+)
<i>mənəgəisja</i> ‘esik’	non- ágentív	ÖSVÉNY ÉS MÓD	-	PF	(+)
<i>sohəd'a</i> ‘esik’	non- ágentív	ÖSVÉNY ÉS MÓD	(gyakrabban non-humán, de nem kizárólag; <i>sohuāʔtəsa</i> : hó)	PF	(+)
<i>čəlhəd'i</i> ‘beleesik’	non- ágentív	ÖSVÉNY ÉS MÓD	-	PF	+
<i>büübtüs'a</i> ‘küld, elvitet, továbbít’	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>čiid'a</i> ‘elrejt’	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	+

<i>tojbusa</i> 'elszállít, hoz, elhurcol'	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>sohərusa</i> 'ledob'	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>səɫɯɪbtɪsɪ</i> 'elrejt valamibe'	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>səbuɫsa</i> 'kihúz'	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	-
<i>ɯonsəðusa</i> 'kivisz'	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>mənəgəçud'a</i> 'leejt'	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>mərsɪ</i> 'elvesz'	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	-
<i>mütəməsa</i> 'küld'	ágentív	OKOZAT, ÖSVÉNY	humán	PF	+
<i>hüəɫəsa</i> 'fúj, elfúj'	ágentív	MÓD ÉS ÖSVÉNY	-	PF	-
<i>d'übəədɪ</i> 'dob, eldob'	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	-
<i>čüürüs'a</i> 'küld, visz, vezet'	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>biəbtu–</i> 'keresztülfúj'	ágentív	MÓD ÉS ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>bəərusa</i> 'eldob, keresztülvisz'	ágentív	OKOZAT ÉS ÖSVÉNY	-	PF	+
<i>mɪndɪsɪ</i> 'visz'	ágentív	OKOZAT	-	IPFV	-
<i>ɲagiɫtəsi</i> 'húz'	ágentív	OKOZAT	-	IPFV	-
<i>ɲakiðisji</i> 'vesz'	ágentív	OKOZAT	-	IPFV	-

2. táblázat: A nganaszan mozgásigéi és elemzésük

5. Befejezés

Kutatásom során a nganaszan mozgásigék kategóriájával foglalkoztam, ami, noha a világ számos nyelvében már jól kidolgozott témának bizonyul, a szamojéd nyelvekről, beleértve a nganaszanról ez nem állítható teljes mértékben. Noha az elmúlt években eltérő alaposággal érintették a témát bizonyos munkák (Wagner-Nagy 2019, Vojter 2023), a tárgyalt lexikológiai kategória még nem tekinthető maradéktalanul feltérképezettnek, hiszen ezek a munkák alapvetően nagyon kevés elemmel dolgoztak. Már csak amiatt is érdekesnek tartottam a témával való foglalkozást, hogy valóban összegyűjtssem a lehető legtágabb definíció használatával (Talmy 2000) az összes lehetséges elemet, amely kapcsolódhat a mozgást kifejező elemek listájához, ezáltal teljes képet kapjunk a tárgyalt lexikológiai kategóriáról. Noha szélesebb körű kutatásom több esetben hasonló eredményeket hozott, mint a Vojter-publikáció (2023), a részletesebb kidolgozás által mélyebb és pontosabb betekintést nyertem a mozgásigék csoportjába. A néhány eltérő eredményen kívül (l. bizonyos elemek kategorizálása, a nganaszan igei keretúsége) viszont dolgozatomban abban tett hozzá az eddigi ismeretekhez, hogy kidolgoztam benne egy olyan összefüggés-rendszert, amely hozzásegít a mozgásigék szemantikájának pontosabb meghatározásához, hiszen ez az eddigiekben csak a kontextuson és a nyelvész egyéni értelmezésén alapult. Ez nem csupán tudományos értelemben fontos eredmény, hanem a nyelvek korpuszban való vizsgálatának lehetőségességét is bemutatja. Ezáltal nemcsak kutatási céljaimat valósítottam meg kérdéseim megválaszolásával és a hipotézisem alátámasztásával, hanem azon motivációm is, hogy példázzam, miként lehet tudományos megfigyeléseket tenni pusztán korpuszszövegek alapján olyan nyelvek esetében, amelyeknél az adatközlőkkel való együttműködés elképzelhetetlen. A vizsgálati szempont, amelyet bemutattam, akár más, igeaspektussal és inherens telicitással rendelkező nyelvek részére példaként is szolgálhat, valamint a nganaszan szempontjából akár a telicitás további, más lexikológiai kategóriákban történő kutatásának is alapja lehet. Összességében dolgozatomat sikeresnek ítélem, hiszen minden kutatási célom teljesült, a feltett kérdéseket megválaszoltam és hipotéziseim alátámasztottam.

Rövidítésjegyzék

1 első személy

2 második személy

3 harmadik személy

ABL ablatívusz

ACC akkuzatívusz

ADV adverbium

ADVZ adverbiumképző

ADJ melléknév

ADJZ melléknévképző

ALL allatívusz

ANDV andantívusz

AUG augmentatívusz	LOCADV lokatívuszi határozószó
COM komitatívusz	LOCPRON névmási eredetű lokatívuszi határozószó
COND feltételes mód	NAR narratív
CNG konnegatív alak	NEG negatív ige
CVB konverbium	NOM nominatívusz
DEF határozott	NMLZ főnévképző
DIM diminutívusz	NMLZIPF imperfektív főnévképző
DU duális	O tárgyas ragozás
DRV derivációs szuffixum	OBL függő eset
DST desztinatív	PASS passzív
EMPH emfatikus	ŐF perfektív
EP epentetikus	PL többesszám
EXCL exklamatív	PP névutó
FEM nőnem	PREP prepozíció
FUT jövő	PRET preteritum
FRQ frekventatív	PROL prolatívusz
GEN genitívusz	PROLADV prolatívuszi határozószó
GER gerundium	PRS imperfektív koaffixum aorisztoszbán
ILL illatívusz	PST múlt
IMP imperatívusz	PTCP particípium
INCH inchoatív	PX birtokos szuffixum
INDF határozatlan	R reflexív ragozás
INF infinitívusz	REC reciprokális szuffixum
INFER inferenciális	RES rezultatív
INT intentionális	S alanyi ragozás
INTER interrogatív	SOC szociatív
IPFV imperfektív	SUP szupinum
ITER iteratív	SG egygyesszám
LAT latívusz	SRLAT szuperlatívusz
LATADV latívuszi határozószó	STAT statikus
LATPRON névmási eredetű latívuszi határozószó	TEMP temporális
LIM limitatív	TR tranzitív
LOC lokatívusz	TRL transzlatív

Bibliográfia

- Bradley, Jeremy – Wagner-Nagy, Beáta é.n.: *Nganasan-English Dictionary* (kézirat). Bécsi Egyetem, Bécs.
- Bradley, Jeremy 2016: Verb-Framed Motion Events in Uralic (with special attention to Mari). *Finnisch-Ugrische Forschungen* 63: 126–152.
- Brykina, Maria – Valentin Gusev – Sándor Szeverényi – Beáta Wagner-Nagy 2018: “*Nganasan Spoken Language Corpus (NSLC)*.” Archivált, in Hamburger Zentrum für Sprachkorpora. 2. verzió. [<http://hdl.handle.net/11022/0000-0007-C6F2-8> 2024.04.22. 20.52]
- Ferrell, James 1951: The Meaning of the Perfective Aspect in Russian, *WORD*, 7(2), 104–135.
- Guszev (2007) = Гусев, Валентин Юрьевич 2007: Глаголы плавания в нганасанском языке. In: Майсак, Тимур Анатольевич – Рахилина Екатерина Владимировна (ред.) 2007: *Типология глаголов плавания*. Индрик, Москва. 439–452.
- Irsara, Martina 2017: Pictures Meet Words: Learners of English Describing Motion Situations. *Proceedings of Proceedings of the International and Interdisciplinary Conference IMMAGINI? Brixen, 2017. november 27–28*. [<https://www.mdpi.com/2504-3900/1/9/928> 2024.04.22. 20.59]
- Jackson, Howard 1990: *Grammar and Meaning*. Routledge, London.
- Kiefer Ferenc 2005: Van-e magyar jelentéstan? *Magyar Nyelv* 101: 129–40.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség*. Akadémiai, Budapest.
- Klumpp, Gerson 2002: *Konverbkonstruktionen im Kamassischen*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 58. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Koszttyerkina et al. 2001 = Костеркина, Надежда – Момде, Александр – Жданова, Татьяна 2001: *Словарь нганасанско-русский и русско-нганасанский*, Просвещение, Санкт-Петербург.
- Kotroni, Maria 2014: *The Acquisition of Aspect and Motion Verbs in the Native Language*. PhD dolgozat, Thesszaloniki Arisztotelész Egyetem, Thesszaloniki.
- Kozmács István 2019: A magyar *bemegy* és az udmurt *pyrny* ‘bemegy/bejön’ igeik tipológiai tanulása. *Magyar Nyelvőr* 143 (1): 117–123.
- Lindvall, Ann 1997: Aspect marking and situation types in Greek, Polish and Swedish. In: *Working Papers* 46. Lund University, Dept. of Linguistics, Lund. 197–216.

- Newman, John 2002: *The linguistics of Sitting, Standing and Lying*. John Benjamins, Amsterdam.
- Rózsavölgyi Edit 2015: *A téri viszonyok kódolása a magyarban és az olaszban. Kontrasztív tipológiai elemzés*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Rózsavölgyi 2017: *A magyar és az olasz nyelv grammatikája a magyar mint idegen nyelv szemszögéből*. Lingua Franca Csoport, Pécs.
- Silova 2002 = Шилова, Валентина Владимировна 2002: Семантическая классификация глаголов движения ненецкого. *Linguistica Uralica* 38(4): 255–270.
- Smith, Carlota S. 1991(1997): *The parameter of aspect*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Söder, Torbjörn 2001: "Walk this way": *Verbs of Motion in Three Finno-Ugric Languages*. Acta Universitatis Upsaliensis. *Studia Uralica Upsaliensia* 33. Uppsala.
- Slobin, Dan I. 2004: The many ways to search for a frog: linguistic typology & the expression of motion events. In Strömquist, Sven – Verhoeven, Ludo (szerk.): *Relating Events in Narrative 2*. LEA, Mahwah, NJ. 219–257.
- Talmy, Leonard 2000: *Toward a cognitive semantics. Volume 2*. Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
- Tenny, Carol 1994: *Aspectual roles and the Syntax-Semantics Interface*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Terescsenko 2005 = Терещенко, Наталья Митрофановна: *Словарь ненецко-русский и русско-ненецкий*. Просвещение, Санкт-Петербург.
- Vendler, Zeno 1967: *Linguistics in philosophy*. Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Viberg, Åke 2013: Posture verbs: A multilingual contrastive study. *Languages in contrast* 13(2). 139–169.
- Vojter, Kitti 2023: A nganaszan mozgásigék tipológiai rendszerezéséhez. *Finnugor Világ* 28(4), 20–27.
- Wagner-Nagy, Beáta (szerk.) 2002: *Chrestomathia Nganasanica*. SZTE Finnugor Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Szeged – Budapest.
- Wagner-Nagy, Beáta – Szeverényi Sándor – Guszev, Valentin 2018: *User's Guide to Nganasan Spoken Language Corpus*. WPCL 1. Szeged – Hamburg [https://ojs.bibl.uszeged.hu/index.php/wpcl/issue/view/810 2024.04.22. 21.25]
- Wagner-Nagy, Beáta 2019: *A Grammar of Nganasan*. Brill, Leiden.

Összoroszági népszámlálás 2020. 5. Kötet, Nemzetiségi összetétel és nyelvtudás. 4. Táblázat, Nyelvtudás és a népesség nyelvhasználata [Итоги ВПН-2020. Том 5 Национальный состав и владение языками Таблица 4. Владение языками и использование языков населением] [https://rosstat.gov.ru/vpn/2020/Tom5_Nacionalnyj_sostav_i_vladenie_yazykami 2024. 04. 28. 16.55]